

# Sosyal Yardımların Psikososyal Mitleri<sup>1</sup>

Emirali KARADOĞAN\*

**Özet:** Sosyal yardımların psiko-sosyal etkileri küçümsemeyecek kadar önemlidir. Bu sistemin bireyi değersizleştiren, onun öz-saygısını azaltan bir etki yaptığına yönelik eleştiriler sürekli dile getirilmektedir. Öz-saygısı düşürülmüş bireylerin topluma zararı göz ardı edilemez. Sosyal yardımların sosyal bir problem olan psiko-sosyal etkileri ve özellikle öz-saygıya etkisi, bu çalışmanın asıl sorunsalını oluşturmaktadır. Çalışmamız açısından önemli gördüğümüz, ‘Sosyal’ sıfatı ile beraber ‘Öz-saygı’ ve ‘Yurttaşlık’ kavramları üzerinde durulmuştur. Türkiye’de Kamusal sosyal yardım mekanizmasının nasıl işlediği ve bu yardımların bireyin öz-saygı düzeyine etkisinin olup olmadığını tespit etmeye yönelik bir alan araştırması yapılmıştır. Çalışmada sosyal yardımların bireyin üzerindeki etkilerini ortaya çıkaracak çeşitli sorular sorulmuştur. Bu sorular neticesinde sosyal yardımların iddia edildiği gibi her bireyi aynı düzeyde ve olumsuz yönde etkilediği bir çıkarım elde edilmemiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Sosyal Yardım, Öz saygı, Aktif Yurttaşlık, Psikososyal Problem

**Abstract: Psychosocial Myths of Social Assurances**

Social assistance is as important as the psycho-social effects can not be underestimated. Lowered self-esteem, loss of society, individuals can not be ignored. The psycho-social impact of social benefits, a social problem, and in particular the effect of self-respect, the main problem of this this article is. Conceptual discussion on the important work we saw in the first chapter, ‘Social’ with the title ‘Self-Respect, Citizenship’ focuses on the concepts. The last part of the study, how it works in Turkey and that the mechanism of public welfare assistance to determine whether the effect of the level of individual self-respect in a field survey is made of. A variety of social assistance in the study were asked to reveal their impact on the individual. As a result of these questions at the same level of

---

<sup>1</sup> Bu çalışma, Prof.Dr.A.Gürhan Fişek’in danışmanlığında yürütülen “Küreselleşme Sürecinde Sosyal Yardımların Bireyin Özsaygı Düzeyine Etkisi Bağlamında Dönüşümü ve Etkinliği” adlı tezden derlenmiştir.

\* Dr. Sendika Uzmanı

social benefits, as alleged, and negatively affects every individual has not obtained an inference.

**Key Words:** Social Assistance, Self-Esteem, Active Citizenship, psychosocial problem

## Giriş

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), sosyal yardımları, “*Vergi gelirlerinden karşılanan, asgari ihtiyaç standartlarına uygun, yeterli miktarda olup, kanunen küçük gelire sahip kimselere yarar sağlayan hizmet ve program*” olarak tanımlamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM), Ağustos 2003 tarihinde hazırlanan Sosyal Hizmetler ve Sosyal Yardımlar Temel Kanunu Tasarı Taslağında ise “*Sosyal yardım yerel ölçüler içinde minimum düzeyde dahi kendisini ve bakmakla yükümlü olduğu kişileri geçindirme olanağından yoksun kalmış bireylere, muhtaçlık tespitine göre ve kontrolüne dayalı olarak yapılan ve onları kendi kendilerine yeterli hale getirmek amacını taşıyan aynı-nakdi nitelikteki geçici veya süreli, sistemli ve düzenli karşılıksız yardımlar*” olarak tanımlanmıştır.

Tarihsel anlamda ilk uygulamaların 19.yüzyılda görüldüğü, sosyal politikanın bir parçası olarak sosyal yardımlar, günümüzde sosyal güvenlik sistemlerinin bir parçası, başlıca bir kolunu oluşturmaktadır. Talas, sosyal yardımların, sosyal sigortalar gibi, yoksul ve az gelirli insanların ve sınıfların refahları doğrultusunda kamu sorumluluğu ilkesinden doğduğunu ifade etmektedir. Sosyal yardımları sosyal sigortalardan ayıran en temel ve önemli özellik de tek taraflı olmasıdır (Talas,1979: 327).

Sosyal yardımlar, sosyal sigortalarla beraber sosyal güvenliğin iki ana önleminden (primsiz) birisi kabul edilmektedir (Güzel ve Okur, 2004: 628).. Sosyal yardımlar zamanla gelişerek kapsama alanını genişletmiş, sadece yoksulları değil, maddesel ve moral ihtiyacı içinde olanları da kapsamı alanına almıştır (Talas, 1979: 329).

Sosyal güvenliğin bir parçası olan sosyal yardımlaşmanın köklerinin aile ve yerli topluluklar gibi geleneksel yapılara uzandığı bilinmektedir. İlk çağlardan itibaren bu tür dayanışma biçimleri, aile-içi dayanışmayla beraber akrabalık ve komşuluk ilişkileri çerçevesinde varolmuştur (İkizoğlu, 2000: 29). İlkçağlarda da benzer uygulamaları görmek mümkündür. Bu tür yardımlar, Mısır ve Romalılarda dini gerekçelerle yapılırken, Yunan toplumunda ise esnaf birlikleri (loncalar) eliyle yapıldığı görülmektedir (Taştçı, 2007: 92).

Ortaçağ’da da yardımlaşma anlayışında köklü değişikliklerin gerçekleştiğini söylemek mümkün görünmemektedir. İlkçağda olduğu gibi Ortaçağ’da da sosyal yardım sorumluluğu aslen aile-soy birliğine aitken, bunu komşuluk, dini ve mesleki cemaat örgütlenmelerinin çevrelediği ifade edilmektedir (Koşar, 2000: 8). Ancak Talas, bu tür yardımlaşmaların ne kadar iyi niyetli, vicdani, nitelikler taşısa da, sanayi devriminin yarattığı kentleşme, artan nüfus ve yoksulluk karşısında yetersiz kaldığını savunmuştur. Sonuçta da sanayi devrimi ile beraber kişisel yardımlaşma

yerini, toplumsal yardımlaşmaya bırakmak zorunda kalmıştır (Talas, 1979: 322).

Sosyal yardımlar bireyin ekonomik ve sosyal risklere karşı, aynı ve nakdi destek sağlayarak en temel ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamaktadır. Amaçlanan hedef çerçevesinde yapılan sosyal yardımın niteliğinin de farklılıklar gözlenmektedir. Amaç, sosyal yardım hizmetinin uygulanma biçimini de şekillendirmektedir.

Türkiye’de yoksullara yapılan yardım anlayışında farklı uygulamalar olsa da, bu uygulamaların yoksullar için sadece geçici rahatlama sağladığı; ancak yoksulluğun azaltılması yolunda bir katkı sağlamadıkları da savunulmaktadır (Koray, 2005:416). Bu bağlamda sosyal yardımların, yoksulluğu önlemekten çok, bir ölçüde de olsa, ülkedeki gelir grupları arasındaki uçurumları azaltma amacıyla önemli rol üstlendiğini ve sosyal devletin bir gerekliliği olduğunu söylemek mümkündür. Toplumsal uzlaşmanın sağlanması ve bireylerin toplumdan dışlanmaması konularında sosyal yardımlar, hem ahlaki hem de ekonomik anlamda önem kazanmaktadır (Koray, 2005: 287).

Verilen hizmetlerin genel mantığı; vatandaşların pasif durumda bırakılmasına yol açan, karşılıksız günlük ihtiyacını karşılayan yardım şekline, üretim ve istihdama katılımı teşvik eden sürdürülebilir, gelir sağlayacak kalıcı proje desteklerine ağırlık verilmesi olarak belirtilmiştir. Bu şekilde de yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadele edilmesi düşünülmüştür (SYDGM, 2008: 17). Amaçta bir değişim olduğu ortadadır. Bireysel başarıyı ve kurtuluşu sağlayan destekleme projeleri, -kapitalist sürecin vazgeçilmezleri olan- sosyal yardım sisteminin ana merkezine yerleşmeye başlamıştır.

Sosyal yardımların yoksullukla mücadelede etkin bir araç olmadığı tarihsel bir gerçek olarak ortadadır. Geçici bir çözüm niteliğinde olmakla beraber, uzun dönemde geçerliliği olmayan bir sosyal güvenlik aracıdır. İngiltere’deki yoksul yasalarında da görüldüğü gibi sosyal yardımlara sonuçları açısından bakıldığında, yoksulluğu ortadan kaldırma gibi bir işlevinin olmadığı görülmüştür. Hatta bu yardımların yoksulluğu kaldırmadığı / yok etmediği; aksine, kalıcı hale getirdiği ve insanları çalışmadan kazanma alışkanlığına sevk ettiği savunulmaktadır.

Bize göre sosyal yardımların amacı, bireylerin, ekonomik ve sosyal risklerin yol açtığı gelir azalması ve gelir kayıpları dönemlerinde, yurttaşlık hakkı çerçevesinde ve özsaygı düzeylerine zarar vermeden, insan onuruna yaraşır bir şekilde, toplumsal olarak sunulan tüm hizmetlere eşit şartlarda ulaşmasını sağlamak olmalıdır.

Bu çalışmanın amacı kapitalist küreselleşme sürecinin yoksullar üzerindeki etkilerini ve olumsuzluklarını azaltmak ve yok etmek için yapılan sosyal yardımların etkilerini çok yönlü olarak kavramaktır. Çalışmanın temel konusu, mevcut biçimleri ile sosyal yardımların birey ve toplum üzerindeki psiko-sosyal etkilerini öz-saygı bağlamında araştırmaktır. Çalışma boyunca, sosyal yardımların siyasal rant aracı olarak kullanıldığı, insan onurunu zedelediği ve tembelliğe itip çalışmaktan soğuttuğu gibi eleştirilerin olgusal zemindeki dayanakları aranacaktır.

Çalışmada çeşitli sorulara yanıt verilmeye çalışılacaktır. Sosyal yardım uygulamalarının bireyin özsaygısına etkisi bağlamında olumsuz psiko-sosyal etkileri var mıdır? Varsa nelerdir? Ya da böyle bir etki sözkonusu değil midir? Bunlar uydurulmuş mitler midir?

Küreselleşme sürecinde anlam ve işleyiş bakımından dönüştürüldüğünü savunduğumuz sosyal yardım olgusunun, bireyin özsaygısı üzerindeki etkilerini ortaya koyabilmemiz açısından, bu kavramların ne anlama geldiklerinin açıkça anlaşılması önemlidir. ‘Sosyal’, ‘yurttaşlık’ ve ‘özsaygı’ kavramları birbirini tamamlayan kavramlardır. Sosyal haklarla donatılmamış bir bireyin yurttaşlığından söz etmenin mümkün olmadığı gibi, özsaygısı düşük bir bireyin de yasal metinler üzerinde sahip olduğu yurttaşlık haklarını kullanabilmesi mümkün değildir. Bu bağlamda çalışmada öncelikle, ‘sosyal’ın, ‘yurttaşlığın’ ve ‘özsaygı’nın kuramsal anlamı üzerinde durulacaktır. Çalışmanın son kısmında ise Ankara Çankaya İlçe Kaymakamlığı’na bağlı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı’na bağlı bölgede yardım alanlarla yapılmış olan saha çalışması bulgularının çözümlemesine ait olacaktır. Bu amaçla yöneltilen sorular, Rosenberg’in Özsaygı Ölçeğinden bu çalışmanın amaçlarına uygun olarak devşirilmiştir.

### **Sosyal yardım Uygulamalarına Getirilen Eleştiriler**

Sosyal yardım uygulamaları belli dönemlerde hem bilim hem de tüm kamuoyunun en popüler alanı haline gelir. Bu dönemler özellikle Türkiye’de belediye ve milletvekili seçim zamanlarıdır. Bu dönemlerin dışında kimse sosyal yardım uygulamalarının ne niteliği ne de niceliği ile pek ilgilenmez. Sosyal yardımların popüler olduğu dönemlerde yetkili hükümet ya da belediyeler yoğun bir çalışma içine girerken, diğer tarfatan da muhalefet olanlar, bu uygulamaların yanlışlığına vurgu yaparlar. Olumsuzluk yönünün en çok ön plana çıkardığı alan ise psikososyal etkileri olduğu görülüyor.

Mevcut sosyal yardım anlayışının olumsuz yanları sıralanırken, yardımdan yararlanacak kişinin muhtaç olduğunu kanıtlamak zorunda kalması ile ilintili olarak ortaya çıkabilen (Gerek ve Oral, 2004: 44) ve “bireyin damgalanması” (Özdemir, 2004 :129) anlamına da gelen işlemler, birey üzerindeki olumsuz psikolojik etkileri bakımından tehlikeli bulunmaktadır. Bu açıdan, sosyal yardım alanların, muhtaç durumda olduklarını ispatlamak zorunda kalmalarından doğan ve resmi mercilerin takdirinde gelişen bir süreç de söz konusu olmaktadır. Tam da bu nedenlerle sosyal yardım uygulamalarının psiko-sosyal etkileri, önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut uygulamaların, insanları teşhir ederek yapılmasının onur kırıcı olduğu ve kişiliğe zarar verici şekilde yerine getirildiği sık sık vurgulanmaktadır. Bu nedenle de sosyal güvenlik kapsamında bir hak olarak öne sürülen sosyal yardımların sözü edilen şekilde yapılması, insanın en temel haklarından, kişilik haklarına bir saldırı niteliğinde görülmektedir.

Her bireyin hayırlı evlat, baba, eş gibi toplumsal rolleri vardır. Aktörler de bu rolleri gereği gibi yerine getirmek için çaba harcar ve o rollere uygun davranmaya çalışırlar. Ancak bazı durumlarda bu roller tehdit altında kalır. Neo-liberalizmin yarattığı olumsuzluklar, gündelik yaşama sarmalanan bu rollerin gerçekleştirilmesinde önemli engeller ortaya çıkarmıştır. İşsizlik bu engellerin en önemlilerinin başında gelmektedir. İşsizlik, toplumsal rollerin yerine getirilmesini zorlaştıran bir etkiye sahiptir. Toplumsal rollerin yerine getirilebilmesi, bireyin sahip olduğu özsayıgı düzeyi ile yakından ilişkilidir. Gelir elde etme imkanı bulunmayan bireyin, ailenin ihtiyaçlarını karşılayamaz durumda olması, 'baba ve eş' rollerini; ebeveynlerini destekleyemez halde olması, 'hayırlı evlat' rolünü; çalışarak kendini gerçekleştirme ve toplumda var olabilmesi 'iyi yurttaş' rolünü doğrudan tehdit eden sonuçlara sahiptir.

İş gücü piyasasında kendine yer bulmuş, ancak yarın ne olacağının garantisi olmayan bireyin yaşadığı korku eşiği, özsayıgısını yitirme seviyesinde ise, bu koşullar altında yaşayan bireyden modern bir yurttaşın çıkması beklenemez. Diğer yandan kendisine iş verme olasılığı olan ya da bir şekilde aynı-nakdi yardım yapan - yapma olasılığı olana tabi olma yönündeki tutum ve davranışlarda belirgin bir artışın yaşanacak olması, şaşırtıcı olmasa gerektir. Daha ötesi, özsayıgı düzeyi düşmüş bireylerin suça ve madde bağımlılığına itilme olasılıkları, bizi toplum yapan özelliklerin çözülmesine de katkı sunacaktır: İnsanların birbirine saldırmaması, cinnet geçirip yakınlarına ve çevrelerine zarar vermeleri gibi bireyi insanlıktan çıkaran durumların yaşanması, özsayıgı seviyesinde yaşanan olumsuzlukların etkisi olarak görülebilir.

Refah devleti döneminde, ücretlerin arttırılması ve sosyal hakların verilmesi gibi emekçilerin görelî konumlarını iyileştirmeye dönük taleplerin şu veya bu ölçüde karşılanması söz konusuydu. 2000'li yıllarda belirginlik kazandığı şekliyle neo-liberal dönemde ise durum tamamen değişmiş, her ne şart altında olursa olsun iş bulmak ve işini kaybetmemek birincil öncelik halini almıştır. Bu koşullarda artık işgücü piyasasına sürdüğü emekçinin salt emek-gücü değil, bir bütün olarak emeği, ya da aynı anlama gelecek şekilde kendisi ve kendi kişiliği olmuştur.

Sosyal yardımlar konusu hakkında geniş bir literatür mevcuttur. Literatürde belirgin bir biçimde sosyal yardımların yapısal sorunları ile yoksulluğu azaltmadaki yöntem ve araçları öne çıkmaktadır. Bu çerçevede sosyal yardımların nasıl ve kimin tarafından sunulduğu ve hizmetleri sunan aktörler arasındaki koordinasyon sorunu en çok çalışılan sorun alanları olarak göze çarpmaktadır. (Asker, 1997; Çiçek, 1996; Tunç,2009; Öksüz, 2010).

2000'li yıllarla birlikte belirginlik kazandığı şekliyle, sosyal yardımların merkezden yerele (hedeflenen) doğru kayışının izlerini, yapılan araştırmalarda da görmek mümkündür. Bu çalışmalarda belediyelerin ve Sivil Toplum Örgütlerinin (STÖ) rolü üzerinde özellikle durulmuştur. Buradan da görülmektedir ki, sosyal yardımların birey ve toplum üzerindeki etkilerinden çok, bürokratik yapı üzerinde durulmuş, insan ikinci plana atılmıştır. Bu bağlam da da araştırmaların özellikle

daha popüler konularda yoğunlaştığını söylemek mümkündür.

Sosyal yardımların yoksullukla ilişkisini inceleyen araştırmalara (İkizoğlu, 2000) rastlanmakla birlikte, bu araştırmalarda sosyal yardımların psikososyal etkileri önplanda değildir. Esasen çalışmamızın odağında yer aldığı gibi, sosyal yardımları bireyin özsaygısı üzerindeki etkileri bağlamında kavrayan çalışmalar, literatürde pek mevcut değildir. Uzun bir tarihsel spekterumdan bakıldığında çalışma konumuza yakın kimi araştırmaların varlığı da vurgulanmalıdır. Çalışma yaşamı ve özsaygı bağlantısını kuran bu çalışmalarda sadece sosyal yardımlar değil, refah uygulamaları da sorgulanmıştır. (Blaug, 1974; Carson, 1967; Furman, Schneiderman ve Weber, 1989).

## **Birbirini Tümleyen Kavramlar: Sosyal, Yurttaşlık, Özsaygı**

### **Bireysel ve Toplumsal Anlamda Sosyal Olmak: 'Sosyal'ın Anlamı**

Sosyal yardım olgusundaki 'sosyal' neyi ifade etmektedir? Nitelediği 'yardım'a hangi anlamı yüklemektedir? Sadece sosyal yardımların değil, sosyal olarak nitelenen diğer kavramların da net anlaşılabilmesi bakımından tanımının yapılması zorunluluk olarak görülebilir. İnsanlığın tarihsel gelişimi içinde ortaya çıkan bu kavramın, nitelediği olguya kattığı anlam tam olarak bilinmeden, etkinliği nasıl ölçülebilir? Sosyal olarak nitelediğimiz '-devlet', '-yardım', '-güvenlik', '-ücret' gibi kavramların net anlaşılması için sosyal sıfatının içinin hangi anlamda doldurulduğunun bilinmesi gereklidir. Neo-liberal dönem boyunca yaşanan bir durum da kavramlarda yaşanan-yaşatılan dönüşümdür. Bu dönüşümden en çok etkilenen kavramların belki de başında 'sosyal' kavramı gelmektedir. Kapitalist küreselleşme bu kavramın anlamını değiştirmeye hatta yok saymaya çalışmaktadır.

İnsanın türü gereği sosyal bir varlık olduğu önkabulü, bu çalışmanın ana temasını oluşturan özsaygı düzeyi ile yakından ilgilidir. Devletin sahip olması gereken sosyal sıfatı da, sunduğu hizmetlerin meta ilişkilerinin dışına çıkarılmış bir şekilde, 'yurttaşlık' ve 'hak' statüsüne bağlı olarak verilmesi ile doğrudan ilgilidir. Bu nedenle devletin verdiği hizmetler de yurttaşlarını meta ilişkilerinin dışında bıraktığı ölçüde sosyal olacaktır.

Sosyallığın sürekli vurgulanmasının egemen sınıfların ve liberal aydınların pek hoşuna gitmediği ortadadır. Klasik liberal "bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler" anlayışına bir müdahale anlamına gelen 'sosyal' sıfatı, egemen sınıflar açısından devletin, emekçilerin tarafına geçmesi ve sermaye birikiminin engellenmesi yönünde anlamlandırılmıştır. Bu bağlamda da liberal yazarlar sosyal teriminde bir anlam kayması olduğunu savunmuşlardır. Hayek, sosyal kavramını salt insanlar arasındaki ilişkiler bağlamında ele almak eğilimindedir. Hayek'e göre, bir varlık olarak insan dışında sosyal bir varlığın tanımlanması, onun kişileştirilmesi

anlamına gelir ki; bu da anlamsızdır. Bu nedenle gerek devlete sosyal sıfatının yüklenmeye çalışılması, gerekse de toplumun sosyal davranışa zorlanması yanlış olacaktır (Hayek, 2004; 196). Fakat Özgüven (2003), sosyal sıfatının sadece insanlar arasındaki bireysel ilişkileri değil, aynı zamanda topluma ait, toplumla ilgili olanı; örneğin bir sosyal düzeni tanımladığı gibi, sosyal sınıflar ve sivil toplumlar gibi kavramları anlatma açısından toplum halinde yaşayan bireylerden bir bölümünün oluşturduğu bir örgütü de tanımladığını vurgulamaktadır.

Hayek'e (1995) göre 'adalet' kesinlikle sosyal bir olgudur. Fakat bugün kullanımdaki şekliyle 'sosyal adalet' 'sosyal normlar' anlamında 'sosyal' değildir; toplumsal evrimin akışı içinde bireysel eylemin bir uygulaması olarak gelişmiş bir nosyondur. Hayek, adım adım ahlaki onayın hakim anlamını kazanmasına 'sosyal'ın toplumun tümüne veya bütün üyelerin çıkarlarına atfedilmesine yol açtığını savunmuştur. Sosyal adalet kavramı 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde yaygın olarak kullanılır hale geldiğinde, Hayek için bunun nedeni, kavramın çok fazla sayıda yoksulun refahı ile ilgili bir anlam kazanmış olmasıdır. Hayek'e göre sosyal ön ekli kavramlar, politik toplumun yoksullarla ilgilenmek ve onları aynı toplumun üyeleri olarak kabul etmek amacıyla kamu vicdanına yaptığı bir başvuruyu ifade eder. Ancak Hayek 'sosyal'ın zamanla toplumun bütün üyelerinin özgül maddi durumunu ifade eden anlamından kademe kademe uzaklaşarak yurttaşların birinin 'hakkı olan' elde etmesi anlamına gelmeye başladığını belirtir; nitekim sosyal'deki anlam kayması da tam olarak budur. 'Sosyal' teriminin gitgide daha fazla anlamda 'üstün erdem', 'iyi insan' gibi yüceltilen vasfları ve komünal faaliyetleri nitelemesi konusundaki kaygılarını dile getirir. Özetle Hayek (2004), sosyal kavramını sosyalist dünya görüşüne meyletme ve oradan da komünizme geçme yöneliminin bir adımı olarak görmektedir. Özellikle yaşadığı dönemdeki İngiltere'nin içinde bulunduğu 'sosyal'leşme kaygılarının, Almanya'nın daha önce deneyimlemiş olduğu Hitler'in Nasyonal sosyalizme gidişi ile bağlantılar kurması (Hayek, 2004) bunun önemli bir göstergesidir.

Hayek'e göre, belirli gruplara yönelik hizmetler söz konusu olduğunda, bunları vergileme yoluyla finanse etmek, ancak yararlananların elde ettiklerinin bedelini ödeyenler olmasını sağlamak şartıyla meşru olur; aynı şekilde adalet, her bir grubun ortak havuzdan elde ettiğinin, ona yaptığı katkıyla kabaca orantılı olmasını gerektirir (Hayek, 1995: 28). Görüldüğü gibi Hayek, çalışma açısından topluma katkısı olmayan kişiler için bir harcama yapmanın anlamsızlığını vurgularken, günümüzdeki 'wellfare' yerine 'workfare' yani refah devleti yerine, çalıştığın ölçüde ya da katkı yaptığın ölçüde refahtan pay alma anlamına gelen kapitalist küreselleşmecî devlet anlayışının düşünsel temellerini o dönemde atmıştır.

Hayek, toplum olmanın gereklerini ve sonucunu görmezden gelmiştir; özgür bireylerin kendi hatalarının sonuçlarını çekmesinin doğallığını savunmuş, piyasa işlerliğinin bir sonucu olarak kişinin hatasının kişiyi ilgilendireceğini ileri sürmüştür. Bireyin hatasının sorumlusu kendisi olduğu için şikayet edeceği bir yer de olmayacaktır. Piyasanın adaletsiz olduğunun ileri sürülmesi, piyasaya irade sahibi bir

kişilik atfedilmesi gibi anlamsız bir önkabüle yaslanmak zorundadır (Hayek, 1995: 103).

Hayek'in ifadelerinde de anlaşılacağı gibi, 'sosyal' kavramı kapitalizmin gelişmesinin önünde bir engeldir, ki bu görüş geçerliliğini günümüzde de kapitalist küreselleşme açısından sürdürmektedir. Özügürlü'nün (2003) vurguladığı gibi, sosyal politikanın 'sosyal' niteliği, serbest piyasa kurallarına ve sözleşmecî toplum anlayışına ket vurduğu noktada başlar. Aynı şekilde, toplum, piyasanın bir uzantısı olarak örgütlenmeye başladığında, sosyal politikanın sosyal niteliği ortadan kalkacaktır. Sosyal kavramının ekonomi-politik anlamı bakımından 'meta-dışılık' nosyonu kilit bir öneme sahiptir. Kamu hizmetinin meta-dışı bir alanda örgütlenmesi ve sunulmasını bütünleyen husus, söz konusu hizmete hak statüsünde erişilebilmesidir. Bu vurguların ışığında söylemek gerekirse; sosyal nitelemesinin siyasal-hukuksal içeriği 'hak' kavramı ve metasızlaşmış alanların varlığı ile özetlenebilir (Özügürlü, 2003). İnsan ihtiyaçlarının piyasaya tabi olmaktan kurtarılması sosyal bir tavidir ve insan piyasaya tabi olmaktan kurtarıldığı ölçüde 'şeyleşmiş' varlıkların 'nesnesi' olmaktan uzaklaşarak 'insanlaşır'.

## Yurttaşlık Kavramının Gelişimi ve Bireye Katkısı

Yurttaşlık, sosyal bilimlerde en çok tartışılan kavramlar arasındadır. İlk bakışta belli bir ülkede yaşayan nüfus ile o ülke vatandaşları arasındaki ilişkinin sorgulanmasına ait bir tartışma gibi gözükse de literatüre rengini veren asıl sorun, yurttaş olmak ya da ol(a)mamakla elde edilen ve edilemeyen haklar konusudur.

Yurttaşlık kavramının belli bir ulus devlete aidiyet ve bağlılık anlamında kullanılması oldukça yaygındır (Desforges, 2004: 551; Erol, 1997: 121). Bu kullanımı eksik bulan Üstel (1997: 128), yurttaşlığı, aynı zamanda bireyin topluluğa eklememesi, siyasal ve kamusal alanda kurduğu ilişkinin de ifadesi olarak görmektedir. Farklı nedenlerin yanında, artan uluslararası göçle birlikte, ulus-devletle bağdaştırılan yurttaşlık kurumu farklı bir boyut kazanmıştır. Bu süreçte farklı kültürlerden ve ülkelerden gelen insanlar, hedef ülkede statü arayışına girişmiş, misafir olarak geldikleri ve yerleştikleri topraklarda yurttaşlık hukukunun kapısını zorlar olmuşlardır.

Yurttaşlık kavramının ulus devletle olan ilişkisi bağlamında tanımlanması, kavramın tarihsel gelişim sürecini gözardı etmektedir. Çalışmanın konu ve kapsamı bakımından bir yurttaşlık tartışması yapılması söz konusu değildir; burada sosyal bir hukuk devletinin sağlamış olduğu medeni, siyasal ve sosyal haklarla donatılmış bireyin, ulaşmış olduğu yurttaşlık statüsü ve bu statünün kendisine sağlamış olduğu hakları kullanabilme yeterliliği ile ilgilidir. Bu çalışma bakımından yurttaşlığı, soyut yasal bir kişilik olarak değil de 'sosyalleşmiş somut bir insan' olarak kavramsallaştırmak büyük önem taşımaktadır ki 'özsayı' ve 'insan onuruna yaraşır' bir yaşam sürmek gibi kilit öğelerin konumlandığı yer de tam bu vurguyla bütünleşmektedir.



Bilindiği gibi yurttaşlık benzeri formların ilk örnekleri Eski Yunan ve Roma demokrasilerinde görülür. Evrensel anlamda yurttaşlık kurumunun ilk örneği de Roma'da ortaya çıkmıştır. Bu toplumlarda siyasi hayata katılan halk, demokrasilerin öznesi konumundadır. Antikitedeki yurttaşlık statüsünün çok dar olduğunu belirtmek gerekir<sup>2</sup>. Antik demokrasileri izleyen uzun yüzyıllar boyunca yurttaşlık benzeri formlara uzun süre rastlanmamıştır. Tek tanrılı din teolojisinin siyasi iktidar örgütlenmesiyle iç içe geçtiği feodal Ortaçağ döneminde antik yurttaşlık anlayışının izlerine dahi rastlanmamıştır. Bu dönemle beraber, artık ortak bir amaç için yurttaş olmak değil, 'kardeşçe' çalışmak vurgulanmıştır (Reisenberg 1992: 96). Din temelli toplum örgütlenmesiyle birlikte yurttaşlığın 'katılım, ortaklık, eşitlik' gibi değerleri anlamını yitirmiş (Güngör, 2008: 20), dinsel gelenekler, yurttaşlığı yeniden tanımlamıştır (Turner, 1996: 35).

Fransız Devrimi'nin fikir babalarından Jean-Jack Rousseau'nun yazılarıyla beraber yurttaşlık nosyonu tekrar gündeme gelmiştir. Rousseau'nun yazılarında 'halk' kavramı genel iradeyi ve siyasi yetkinliği temsil etmektedir. Yurttaşlık kavramının tekrar gündeme gelmesi, farklı tanımlamaların da ortaya çıkmasıyla aynı zamanda olmuştur. Bir ulusa bağlılık ve o ulus devlette siyasi kararlara katılabilmek açısından aktif bir yurttaşlık vurgusu, farklı kavramlarla tanımlanmıştır. Buna örnek olarak Fransızcadaki '*nationalite*' ve '*citoyennete*' kavramları gösterilebilir.<sup>3</sup> Aralarındaki fark, aidiyet ilişkisinde ortaya çıkmaktadır. '*Nationalite*', ulusa biçimsel aidiyeti temsil ederken, '*citoyennete*' ise maddi aidiyeti temsil etmektedir. Böylece bir ulusa bağlı olmak suretiyle elde edilen yurttaşlık ile aktif yurttaşlık birbirinden ayrılmıştı. Bu ayrıma göre, sadece aktif yurttaşlar (citoyen) siyasete katılma ve genel iradenin oluşumunda yer alma hakkına sahip olmuşlardır (Göztepe, 2003).

Cinsiyetin ve mülkiyetin yurttaşlık kavramının gelişiminde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Aktif yurttaşlığın ortaya çıktığı Fransız Devrimi de kadınları ve mülksüzleri aktif yurttaşlık haklarından mahrum bırakmıştır. Sadece Fransa da değil, aynı dönemde Avrupa kıtasının diğer ülkelerinde de benzer uygulamalara rastlamak mümkündür. Almanya'da devletin her yurttaşı (staatsangehörige), aynı zamanda aktif yurttaş sayılmıyordu. Kant'ın yazılarında da bu düşüncenin etkilerine rastlamak mümkün (*Aktaran* Göztepe, 2003). Kant<sup>4</sup> da Fransız Devrimi'nin yolunu takiben kadınları ve mülksüzleri aktif yurttaş olarak görmemiş, oy verme hakkının

<sup>2</sup> Eski Yunan ve Roma demokrasilerinde, kadınlar, çocuklar, yabancılar ve köleler siyasi haklara sahip değildir. Sadece özgür erkeklere tanınan bir hak niteliğindedir (Aristoteles, 1990).

<sup>3</sup> Aynı kavramsallaştırma Almanca'da ifadesini, 'staatsangehörige' ve 'staatsbürger' kavramlarında bulmuştur (Göztepe, 2003)

<sup>4</sup> Kant'a göre aktif yurttaş, halkın yasa koyma iradesini dile getiren, halkın birleşmiş iradesinin bir unsurudur. Aktif Yurttaş olabilmenin koşulu, kişinin kendi koyduğu yasalardan başka bir yasaya boyun eğmemesi, geçimini başkasına bağlı olmadan sağlaması ve toplumda hiç kimsenin aracılığına muhtaç olmadan bağımsız bir hukuk öznesi olabilmesidir (Aktaran, Göztepe, 2003)

dışında bırakmıştır. Buna karşın Rousseau, mülkiyetten kaynaklanan zengin-yoksul şeklindeki bir dışlamayı, Cumhuriyetçi eşitlik ilkesinin önünde bir engel olarak görmüş ve bu engelin ortadan kaldırılmasını devletin bir görevi olarak kabul etmiştir (Göztepe, 2003).

Yurttaşlık kavramı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir boyut kazanmıştır. Hem savaş ve milliyetçiliği anımsatacak kavramsallaştırmadan hem de mülkiyet ve cinsiyete dayalı kavramsallaştırmadan uzaklaşmış ya da uzaklaşmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda da Thomas H. Marshall (2006), demokratik yurttaşlık söylemi ile yurttaşlığı tekrar tartışmaya açmıştır. Ona göre yurttaşlık, medeni, siyasi ve sosyal hakların bir arada tanınmasıyla mümkündür. Marshall'ın ifade ettiği medeni, siyasal, ve sosyal haklara sahip olmak modern yurttaş olmak anlamındadır. Belki de bir önceki kısımda 'sosyal kimdir?' sorusunun yanıtı, kavramın içini bireysel anlamda net dolduracak olan yurttaşlık kurumunun sağladığı haklarla donatılmış kişi olarak yeniden verilebilir. Bu haklar belli bir gelişim sırası izlemiştir. 18. yüzyılda gelişen medeni haklar eksenini oluşturan unsurlar bireysel özgürlük, konuşma özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme ve sözleşme yapma özgürlüğü ve adalet hakkı gibi hak ve özgürlüklerdir. 19. yüzyılda gelişen siyasal haklar eksenini ise, siyasal karar alma sürecine seçmen ve seçilen olarak katılma hakkını ifade etmektedir. Marshall'ın 20. yüzyılda gelişen sosyal haklar ekseninde vurguladığı hak başlıkları, yaşadığımız toplumun standartları ölçüsünde ekonomik refah ve sosyal güvenlik gibi haklara sahip olmaktan, çağdaş bir birey gibi yaşayabilme hakkına değin uzanan geniş bir haklar dizinidir. Eğitim hakkı ve sosyal hizmetleri de bu haklar arasında değerlendirmek gerekmektedir (Marshall, 2006).

Yurttaşlık; insanların farklılıklarının ve eşitsizliklerinin ötesinde, onursal açıdan eşit oldukları ve hukuksal/politik anlamda eşit muamele görmeleri gerektiği düşüncesine de dayandırılmaktadır (Çetindağ ve Kılıç, 2007). Bottomore (2006:77), medeni hakların ve belli ölçüde siyasal hakların, ortaçağ kentlerinde yaşayan burjuvazi tarafından feodallere karşı verilen mücadeleler sonucunda; siyasal hakların 19. Yüzyılda daha çok işçi sınıfının verdiği mücadeleler, 1848 devrimleri, Çartist hareket ve evrensel oy hakkı talepleri sonucunda geliştiğini vurgular. Aynı şekilde işçi sendikalarının 20. Yüzyıldaki yoğun çabaları ve politik kampanyalar sonucunda da sosyal haklar elde edilmiş ve geliştirilmiştir. Savaş sonrası dönemde özellikle Batı Avrupa'da gündeme gelen refah devleti, 20. yüzyılda yoğunlaşan sınıflar mücadelesinin bir sonucudur (Bottomore, 2006:77).

Marshall (2006:7), toplumsal eşitliği sağlayacak olan modern güç olarak da yurttaşlık kurumunu görmektedir. Turner, bu görüşü desteklemekle beraber, yurttaşlığın oluşmasında ya da son nokta olarak görülen yurttaşlığı kazanım sürecini önemli görmektedir. Çünkü Fransa ve Amerika gibi, yurttaşlık haklarının devrimci bir nitelik taşıyan mücadeleler sonucu elde edildiği ülkelerde, tabandan gelen aktif bir yurttaşlık geleneğine karşın; yurttaşlığın yeterli mücadele verilmeden, bir lütuf şeklinde tavandan tabana geliştiği ülkelerde oldukça pasif ve olumsuz bir nitelik

taşıdığı ifade etmektedir. Özellikle kamusal alanın daraldığı ve kısıtlı kaldığı ülkelerde yurttaşlık, pasif bir nitelik taşımaktadır (Turner, 2000: 9).

Geleneksel toplumlarda toplumsal örgütlenmenin esaslarını sosyal statüler teşkil eder. Feodal toplumlarda statü, bireyin dahil olduğu sınıfı ifade ederken, aynı zamanda var olan toplumsal eşitsizliğin anlaşılmasında da önemli bir unsur olarak dikkati çekmiştir. Birleşik Krallık'ta 1834 tarihli Yeni Yoksul Yasasıyla, *Speenhamland Yasası*<sup>5</sup>'nin başlattığı paternalist karakterli sosyal koruma anlayışı kesintiye uğramıştır. Marshall'a göre daha da önemlisi, geriye kalan sosyal haklar da yurttaşlık kurumundan ayrı değerlendirilmeye başlanmıştır. Geline aşamada İngiliz Yeni Yoksul Yasası, yoksulların taleplerini yurttaşlık hakları gibi değil, yurttaşlık statüsü sona ermiş insanların talepleri gibi değerlendirmiştir (Marshall, 2006:16)

Yurttaşlık, toplumun üyelerine ait bir statüdür. Bu statüye sahip olan herkes, haklar ve ödevler çerçevesinde tam bir eşitliğe sahiptir. Marshall'a göre toplumsal sınıfların varlığı bir tür eşitsizlik sistemidir. Ayrıca toplumsal sınıflar, yurttaşlık gibi bazı idealler, inançlar ve değerler üzerine inşa edilir. İngiltere'de oluşum süreci değerlendirildiğinde, yurttaşlığın eşitsizlik temelinde gelişen kapitalizmle paralel bir gelişim süreci izlediği görülmektedir. Ona göre birbirine zıt iki sistem olarak kapitalizm ve yurttaşlığın aynı topraklarda ve aynı zaman diliminde nasıl bir birbirine paralel şekilde geliştiği sorusu önemlidir (Marshall, 2006:20).

20. Yüzyılda durum değişmiş ve yurttaşlık kurumu ile kapitalist sistem çatışma haline girmiştir. Çünkü bu dönemde yurttaşlık kurumu kapitalist sistem içinde önemli değişimlere neden olmuş; örneğin, sosyal adalet piyasa ücretinin önüne geçmiştir. Yurttaşlığın eşitlik üzerine inşa edilmiş bir kurum olduğunu belirten Bottomore'a göre bu eşitlik anlayışı, eşitsizlik ilkesi üzerine inşa edilmiş kapitalist sistem ile çelişmektedir; yurttaşlık ve kapitalist sistem arasındaki mücadele sadece sağlık, eğitim ve tam istihdam gibi refah hizmetlerinin artırılmasıyla kalmamış, aynı zamanda mülkiyet rejimi, ekonomik kaynakların kontrolü ve gelir bölüşümü gibi konularda da halk sınıfları lehine değişimlere konu olmuştur (Bottomore, 2006: 76).

Marshall'ın modern yurttaşlık kurumunu siyasal ve hukuksal niteleme olarak gören Özügürlü'ya (2003) göre bu aynı zamanda toplumsal alanın kuruluş ve işleyişine yönelik belli esaslara da işaret eder. İşaret ettiği yerde, toplumun bireyci ontolojiye dayalı sözleşmecî kuruluşunu esas alan liberalizmin karşıtı bir pozisyon söz konusudur. Özügürlü, bu pozisyonun iki önkabulünden söz etmektedir: İlk ön kabule göre kapitalizm ve yurttaşlık birbirine zıt ve çelişkili iki sistemdir. İkinci önkabule göre ise kapitalizm kör bir güçtür; piyasanın kendinde düzenleyici mekanizmaları toplum üzerinde yıkıcı etkilere sahiptir ve bu durum toplumu yerinden edici etkilere sahiptir ve bu etkilere karşı koruyucu düzenlemelere ihtiyaç

<sup>5</sup> Speenhamland Yasası hakkında daha geniş bilgi için: Fatih Güngör ve M. Özügürlü (1997), "İngiliz Yoksul Yasaları: Paternalizm, Piyasa ya da Sosyal Devlet", *Tartışma Metinleri* no:3, Ankara Ün.v.SBF Gelişme ve Toplum Araştırma Merkezi, Ankara

vardır. Her iki önkabule zemin teşkil eden ortak payda ise, toplumsal eşitlik sorunsalıdır.

Ancak Marshall'in makalesini yazdığı dönemlerde geçerli olan bu olumlu sosyal gelişim eğiliminin ekonomik krizlerle beraber, saldırıya uğradığını söylemek yanlış olmayacaktır. Lister (1990) çalışmasında neo-liberal (yeni sağ) ideolojiden bahsetmekte ve bu ideolojinin 'bağlılık kültürü' ve yurttaşlık tartışmalarına değinmektedir. 'Bağlılık kültürü'nü, günümüz refah toplumlarında oluşturulan sosyal haklar dizini olarak görmektedir. Bir tür 'girişimcilik kültürü'ne yol açan bağlılık kültürü, bireylerin kendi refahlarını kendi çabaları ile oluşturmaları, devletin ekonomiye olduğunca az müdahale etmesi ve kendisine faydası olmayanlara yardım etmemesi demektir. Neo-liberal ideoloji, zamanla sosyal hakları yurttaşlık kurumunun dışına çıkarmış; sağlık, eğitim, belediye hizmetleri gibi kamu hizmetlerinin ticarileştirilmesi bağlamında özelleştirilmesini desteklemiştir. Doğal olarak kamusal alan dışında görülen bu hizmetleri talep eden 'yoksullar'da özel yardıma muhtaç zavallı ikinci sınıf yurttaşlar olarak değerlendirilmişlerdir. Ayrıca özellikle ABD'de kullanımı yaygın olan 'sınıfaltı' (underclass) kavramı, yoksulları, iktisadi anlamda tanımlamaktan ziyade ahlaki anlamda tanımlamakta ve bu ideolojik kavram, günümüz yoksullarının kendi hatalarından dolayı yoksullaştıkları gibi bir önyargıyı da içermektedir (Lister,1990).

Yurttaşlık bir bakıma etken ve/veya edilgen olmakla açıklanabilir; yaşadığı toplumda etkisi olmayan edilgen bir konuma sahip bulunan insanlar sözkonusu edildiğinde, bu durumda yurttaşlık statüsünün varlığından bahsetmek zorlaşacaktır. Yurttaşlık; yaşadığı toplumda varlığını hissettiren, gelecekle ilgili beklentisi olan, bu yönde çaba harcayan ve harcayabilecek araçlara ve özgürlüğe sahip bulunan, özsayıgı düzeyi yüksek bireyler sözkonusu edildiğinde ise somut bir varlığa dönüşebilmektedir. Tabii ki bu araçların ve özgürlüğün, örneğin devlet gibi bir güçle tehdit edilmesi, yurttaşlık kurumunun varlığını tehlikeye sokmakta, hatta anlamsız kılmaktadır.

Sonuç olarak yurttaşlık, bireyin toplum içerisinde var olabilmesi, kendini gerçekleştirebilmesi ve kendi özbelirlenimi için, sahip olması gereken bireysel ve kamusal tüm hakları içerir. Bu haklara sahip olunduğunda ancak yurttaşlık kurumu aktif hale gelir. Aktif, modern bir yurttaşlık için devlet örgütlenmesinin de bu esaslar üzerine yükselmesi ve yurttaşlık kurumunun gereklerini yerine getirmesi zorunludur. Yurttaşlık hakkına anayasa metinlerinde yer verilmesi gerekli ama yeterli olmayan bir durumdur; asıl kritik husus sözü edilen hakların uygulamada da varlığını hissettirebilmesidir. Yurttaşlık hakları; eğitim, sağlık, çalışma, sosyal güvenlik, düşünce özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü gibi kişinin içinde yaşadığı toplumla ilintili haklara herhangi bir engelle karşılaşmadan, insan onurunu yakışır bir biçimde ulaşmasını öngörür. Bu haklardan herhangi birisine getirilecek engel, yurttaşlık kurumunun varlığını sorgular kılarken, aynı zamanda yurttaşlık haklarının kullanım derecesi ile ilişkili olarak bireyin özsayıgısına da zarar verir.

## Sosyal Bir Sorun Olarak 'Özsaygı'

Yapılan literatür taramasında, yoksulluğun, işsizliğin ve çeşitli eğitim kurumlarında farklı öğrenciler arasındaki ilişkilerin, özsaygı üzerindeki etkisi ile ilgili çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Ancak, sosyal yardımların psiko-sosyal etkilerinin –olumsuz anlamda- neler olduğu ile ilgili olarak pek bir veriye rastlanmamıştır. Daha çok bir ön kabul çerçevesinde, yapılan sosyal yardımların bireyi küçük düşürdüğü, aşağıladığı, bunun da bireyin kendisini alçalmış, değersizleşmiş, beceriksizleşmiş olarak hissetmesine yol açtığı, açacağı savunulmuştur (Kalil ve Kunz: 1999).

Araştırmada verilerin anlamlı bir biçimde değerlendirilmesi için, Özsaygı seviyesi ile ilgili kişilik özelliklerinin açık bir şekilde verilmesi önemlidir.

Özsaygı düzeyi hangi durumlarda yüksek ya da düşüktür? Bireyin özsaygı düzeyi hangi durumlarda etkilenir? Özsaygı düzeyi ile ilgili olarak kişilik özellikleri aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Özsaygı düzeyi, bireyin içinde bulunduğu sosyal çevresine ve çalışma ilişkisine katılım düzey ve başarısına bağlı olarak değişmektedir. Sosyal psikoloji alanında özellikle çok işlenen bir konu olan özsaygı düzeyi, kişinin doğuştan gelen özelliklerine bağlı olarak değil, içinde bulunduğu maddi yaşamın etkisi ile değişmektedir. Bireyin bilişsel ve duyuşsal algılamasının dışsal etkilere bağlı olarak değişmekte olması, yapılan alan araştırmasında da desteklenmiştir. Duygu düşünce ve davranışları etkileyen faktör, kişisel özelliklerden çok, içerisinde bulunan maddi ilişkilerdir (Kağıtçıbaşı, 1999: 363). Fikirlerin, anlayışların, ve bilincin üretimi, her şeyden önce doğrudan doğruya insanların maddi faaliyetine ve karşılıklı maddi ilişkilerine, gerçek yaşamın diline bağlıdır (Marx- Engels, 1992: 41).

Sosyal psikoloji literatüründe özsaygı düzeyinin ölçümünü ve düzeyini belirleyen bireysel özellikler farklı araştırmacılarca ortaya konmuştur. Yüksek özsaygı düzeyi ile bağdaştırılan davranışlar; başarılı olma isteği, (Rosenberg, 1965), iyimserlik, sosyal yönden bağımsız, etkin, girişken, yaratıcı, araştırmacı, yeni fikirlere açık, sevecen, sorumluluk sahibi olmak (Coopersmith, 1967), kendisine saygı duymak, toplumda değerli bir kişiliğe sahip olma hissi, yeni durumlarla karşılaşmaktan çekinmemedir (Wells ve Marwell, 1976; pişkin, 2002).

Diğer yandan düşük özsaygıya sahip olma belirtileri ise yukarıda ifade edilen özelliklerin olumsuzlanması olarak da düşünülebilir: Kendisini kabul etmeme, kendisini küçük görme, kendi benliğini reddetme, kendisine saygı duymama, doyumsuzluk (Rosenberg, 1965), aşağılık duygusuna sahip olma, kendisine güveni olmama, utanç içinde olma, kaygılı, ürkek, inançtı, pasif (Coopersmith, 1967), çekingen davranma, başarısız olma kaygısı, reddedilme korkusu, içine kapanık, bağımlı, önyargılı olma (Wells,ve Marwel, 1976).

Smeljser, özsaygının yüksek olma durumunu bireyin kendisini tanıması, kendisinden memnun olması ve doğuştan sahip olduğu değerleri bilmesi olarak tanımlamaktadır. Bu aynı zamanda bireyin kendi sahip olduğu iş becerme, mücadeleçilik, ne istediğini bilme ve yapma gücü gibi niteliklerin bir bütünü olan,

kişisel kalitesinden memnunluk anlamına gelmektedir. Özsaygı düşüklüğünü de bu duygu ve düşüncelerin karşıtı-olumsuzlanması olarak değerlendirmek mümkündür. Düşük özsaygı düzeyindeki birey kendisini dalga geçilen, mutsuz, aciz, güçsüz ve depresyondaki biri olarak görür (Smeljsler, 1989: 6). Bireyin özsaygı düşüklüğü sadece kendisini değil; aynı zamanda ilişkide bulunduğu yakınlarını da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Özsaygısı düşük, alkol ve madde bağımlısı ebeveynlerin bulunduğu ailelerdeki çocukların özsaygı düzeylerinin, diğer çocuklara nazaran daha düşük olma olasılığının yüksek olabileceği ifade edilmektedir (Smeljsler, 1989: 16).

Aileler üzerine sosyal yardımlarla ilgili geçmişte yapılmış olan araştırmaların çoğunda, ailenin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal yapı, yoksulluk derecesi ve demografik özelliklerinden hareket etmiş ve özellikle özsaygı ve öz yeterliliğin potansiyeli göz ardı edilmiştir (McLanahan, 1988). Bu araştırmalara göre refah yardımı almanın özsaygı ve öz yeterlilikte zamanla azalmaya ve aşınmaya yol açacağı ön kabulünden hareket etmektedirler (Kalil ve Kunz: 1999). Bu ön kabul ve görüşler, yararlanıcıların yardım alma alışkanlıklarını ve geçmiş yaşam şartlarını ve durumlarını göz ardı ettikleri ve hesaba katmadıkları görülmüştür. Bireylerin, sahip oldukları özsaygı düzeylerini, karakteristik yapılarını, gelir durumlarını, iş yaşamlarını, eğitim ve evlilik durumlarını pek de hesaba katmadıkları görülmüştür. Yardım öncesi, bireyin içinde bulunduğu ve sahip olduğu ilişkilerin etkisi göz ardı edilmesi hatalı sonuçlar doğurur (Andrisani, 1976; Kalil & Kunz, 1998; Menaghan, 1990)

Refah uygulamalarının etkileri üzerine yapılan çalışmalara göre, uzun dönemli refah sisteminin yardımlarından faydalananlar içinde, düşük gelirliler, tek, yalnız yaşayan kadınların özsaygısı ve öz yeterliliği üzerinde yardım sistemi azaltıcı etkilerde bulunduğu savunulmuştur. Çünkü bu görüşü savunanlara göre alıcılar kendilerini refah sistemi yüzünden aşağılanmış, onur kırıcı ilişkiler içerisinde görmektedirler (Goodban, 1985; Jarrett, 1996; McLoyd & Wilson, 1991). Kunz ve Kalil (1999) bunu, refah sisteminin yarattığı bağımlılıktan dolayı kişilerin kendilerinde ondan ayrılma güç ve yeteneğini bulma olasılığının düşük olmasına dayandırmaktadırlar. Kalil ve Kunz'un yapmış oldukları ampirik çalışma neticesinde düşük düzeyde özsaygıya sahip kadınların refah yardımını talep etme olasılığının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Kalil ve Kunz: 1999).

Özsaygıyı, bireyin toplum içerisinde kendisini konumlandırma düzeyi olarak tanımlamak mümkündür. Buna göre birey, sahip olduğu değerler ve toplum içerisinde üstlendiği rollerin genişliği ile paralel şekilde gündelik yaşamını sürdürür. Özsaygı düzeyini, bireyin kendi kendine müdahale edebildiği bir durum olarak düşünmek yanlıştır; ilişki içerisinde bulunduğu toplumun ekonomik ve sosyal yapısı özsaygıyı biçimlendiren en önemli etkenler arasındadır. Sosyal bir problem olarak görebileceğimiz özsaygı düzeyindeki hareketlenmeler, toplumdaki dengesizliklerden kaynaklanmaktadır. Bireyin işsiz kalması, düşük ücretle çalışması gibi, 'yarın ne olacağı' kaygısını taşımasına yol açacak olgular ile birlikte, işsiz kalınan dönemlerde

muhtaçlıkla damgalanmasına yol açacak tarzlarda sağlanan yardımlar, bireyin özsaygısı üzerinde doğrudan etkide bulunacaktır.

Özsaygı düzeyi olumsuz yönde etkilenmiş olan aile reisinin sahip olduğu rol kalıbı da tehlike içerisine girerken, aile içinde ebeveynlerinin otoritesi çocuklar tarafından sorgulanır hale gelmekte, ebeveynlerin çocuklar üzerindeki denetimleri de giderek zayıflamaktadır. Bu durum ayrıca ailenin, çocuğun suça eğilimi üzerindeki denetimini de azaltmaktadır (Kızmaz, 2006).

Özsaygı düşüklüğü sosyal kontrolü de zorlaştırmaktadır. Bireyi topluma bağlayan bazı temel unsur ve kurumlar bulunmaktadır. Bu kurumlar aile, okul, arkadaş grubu; unsurlar ise inanç ve toplumsal değerlerdir. Bu temelden hareketle ortaya atılan 'sosyal kontrol kuramı', insan davranışının denetimini ve bu denetimle ilintili kurumsal süreç ve yapıları büyük önem vermektedir. Bireylerin bu kurumlara bağlılıklarının zayıflaması, onların toplumsal olarak denetlenmelerine ilişkin problemleri de ortaya çıkarmaktadır. Bireyin aile, okul ve arkadaşlık gibi geleneksel kurumlara olan bağlılığı ne kadar fazla olursa, toplumsallaşması artar, suça yönelmesi de azalır (Hirschi, 1969).

Furman ve arkadaşları 'bağımlılık teorisi' üzerinde durmuş ve bağımlılık yaratan refah uygulamalarının bireyin özsaygısını olumsuz yönde etkilediği sonucuna varmışlardır. Bireyin kendi sosyal rolünün dışında bağımlı olduğu kurum ve kuruluşların eline bakmak zorunda kalması, özsaygının olumsuz etkilendiği bir durum olarak görülmüştür. Refah uygulamalarına bağımlılık, bir sosyal problem olarak ve fakat diğerlerinden ayrı tutulmuş ve tedavisi zor bir hastalık olarak görülmüştür. İngiliz yoksul yardımlarında da gündeme gelmiş olan 'hak eden-hak etmeyen' ayrımı burada da söz konusu olmuştur. Çalışabilecek güce ve yeteneğe sahip olanlara verilen yardım ve destekler olumsuz karşılanırken, kendilerine bakma imkanı bulunmayan ya da çok zor olan yaşlı, engelli ve benzeri risk gruplarına yapılan yardımlar olumlu karşılanmıştır. Diğer yandan kadınların işgücü piyasasına girmeleri ve çalışmak için uğraş vermelerine karşın, bağımlılığını sürdüren erkeklerin evde oturması, onların tembellek gibi olumsuz saldırılara hedef olmasına yol açmıştır (Furman, Schneiderman ve Weber, 1989: 205). Benzer bir şekilde, yapılan yardımların emeğin çalışma şevkini düşüreceği, İngiliz yoksul yardımlarından beri liberaller tarafından öne sürülen bir görüştür (Blaug, 1974: 125). Diğer yandan ABD'de Carson'ın (1967) bu amaçla yaptığı bir başka araştırmada, 81 bağımlı ve 116 bağımlı olmayan kişi ile yapılan araştırmada kullandığı sosyal araştırma indeksine (SIV) göre bağımlı ile bağımlı olmayan arasında bir tutum ve davranış farklılığı tespit edilmemiştir (Carson, 1967).

Sürekli birilerinin eline bakan, onlar adına düşünen, onlar için 'en iyisini bilen' birilerine bağımlı olan kişinin öz varlığına yabancılaşabileceği vurgulanmaktadır. Sosyal yardım alanların hangi duygular içerisinde olduğunu bilmek çok güçtür. Ahlaki bir değerlendirmede bulunanlar, işçilerin yardım almayı gururlarına yediremediklerini, bazı zamanlarda yatağa aç girdiklerini ileri sürerler. Emekçilerin benzer bir ahlaki duruşu, İngiliz yoksul yasaları döneminde onursuzca

yapılan yardım ve uygulamalara karşı sergiledikleri bilinmektedir. Engels'in ifadeleriyle “*Bazı emekçiler, yoksulların çalışma yurtlarında kalmaktansa, suç işleyip hapisbaneye girmeyi tercih ediyorlar. Çünkü bu evlerin hapisbaneden bir farkı yoktu. Emekçilerin bu Bastille'lere girmektense açlıktan ölmeyi yeğlemelerine şaşan olur mu? ...Gerçekten açlıktan ölmekte olan insanlar bu cebennemeye girmektense sefil evlerine döndüler ve orada öldüler*” (Engels, 1997: 332).

Sonuç olarak, sosyal, yurttaşlık ve özsaygı bir birini tamamlayan kavramlardır. Tam anlamıyla yurttaş olabilmek sosyal ve özsaygı nitelermelerini de içermek zorundadır. Özsaygı düzeyi düşük bireyin, yurttaş olmaktan kaynaklanan haklarını kullanması ve bu haklar uğruna mücadele etmesi de zor olacaktır. Sosyal yardımların ‘sosyal’ bir niteliğe sahip olabilmesi için de bireyin sahip olduğu yurttaşlık haklarını (yeniden) elde etme yetisini de kazandırabilecek nitelikte olması gerekmektedir. Ne var ki içinde bulunduğumuz neoliberal süreçte küresel kapitalizmin geleceği ve güvenliği açısından yurttaşlık kurumunun temellerinden olan sosyal haklar farklı bir şekilde tanımlanmakta ve yurttaşlık haklarının dışına taşınmaya çalışılmaktadır.

## Sosyal Yardım Mitleri: Alan Çalışması

### ‘Yardım Alanları’ Çalışmanın Yöntemi Üzerine

Bu çalışma, sadece kurumsal olarak yapılan sosyal yardımları kapsamıştır. Bu bağlamda, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ile Büyükşehir Belediyesi'nin yardımında bulunduğu kişilerle görüşülmüş ve bu nedenle, diğer vakıf ve derneklerin yapmış olduğu yardımlar, araştırmanın dışında tutulmuştur.

Sosyal yardım alan bir ailenin sosyal yardım almaya başlamasına yol açan nedenlerin bilinmesi belki onlara bakışı ve onlara karşı takınılan tutumu da değiştirebilir. Çünkü bu ailelerin sosyal yardımla yatıp kalktıklarına yönelik eleştiriler yapılmaktadır. Ailelerin hayatları incelenerek bu tür eleştirilerin doğruluk payı olup olmadığına da ortaya konması önemlidir. Bu aileler açısından, “ Sosyal yardım almak bir alışkanlık mıdır? Hayatlarının her dönemini sosyal yardım olarak mı geçirmiş ve geçirmekteler? Sonradan öğrenilen bir şey midir? Çalışma alışkanlıkları var mıdır?” gibi sorular hayati önem taşımaktadır.

Mülakat yapılan bireylerin görüşleri çeşitli başlıklar altında derlenmiştir. Bu başlıklarla özsaygı düzeyi açısından sosyal yardımların özellikle olumsuz eleştirilerine de konu olan, psiko-sosyal etkileri, sosyal yardımların ‘hak’ bağlamında algılanışı, tembellik alışkanlığı yaratması, siyasi görüşe etkisi, (bireysel özgürlüğün ve özsaygı düzeyinin yüksekliğinin bizce göstergelerinden olan bağımsız bir şekilde etkilenmeden ‘oy’ kullanmaya etkisi) ile ilgili bulgular elde edilmeye çalışılmıştır.

Sosyal yardımların özsaygı düzeyine etkisini ortaya çıkarma açısından görüşmecilerin kullanmış oldukları ifadelerden yola çıkarak, kavramsal tartışma kısmında özsaygı düzeyi ile ilişkili ortay konulmuş olan ‘utanma’, ‘başarılı olma isteği’, ‘iyimserlik’, ‘sosyal yönden bağımsız’, ‘etkin’, ‘girişken’, ‘yaratıcı’,



‘araştırmacı’, ‘yeni fikirlere açık’, ‘sevecen’, ‘sorumluluk sahibi’ vb kavramlara dikkat edilerek, bunlar üzerinden değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Diğer yandan bireysel özsaygının dışında toplumsal özsaygıya etkisi bağlamında yoksul ailelerin birbirlerini şikayet etmeleri ve yardım almalarını engellemelerine yönelik bulgular da elde edilmeye çalışılmış ve sosyal yardımların toplumsal ilişki örüntüleri üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Alan çalışması sürecinde sosyal yardım alan yaklaşık 150 aileye telefonla ulaşılmıştır; ancak görüşmeyi sadece 30 aile kabul etmiştir. Bu ailelerle beraber, çocukları ve bazı durumlarda da komşuları da görüşmelere katılmış, böylece toplam 48 kişiyle mülakat yapılmıştır. Mülakatlar görüşmecilerin hanelerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapıldığında evde eğer çocuk varsa, onların görüşlerine de başvurulmuştur. Görüşmecilere hem SYDV (devlet kaynaklı), hem de Büyükşehir Belediyesi kaynaklı yardımlarla ilgili duygu ve düşünceleri sorulmuştur. Özellikle çalışma çağında ve yeterliliğine sahip kişilerle görüşülmeye dikkat edilmiştir. Görüşmelerin tamamı Çankaya Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı (SYDV) yetki alanı içerisinde gerçekleştirilmiştir.

Görüşme yapılacak kişiler seçilirken, özellikle çalışma imkanına sahip olan ya da çalışmasında sağlık yönünden herhangi bir engeli olmayanlara ulaşılmaya dikkat edilmiştir. Ancak kimi engelli ve yaşlı kişilerle de görüşme yapılmıştır. Çalışma gücüne sahip olanlara özellikle dikkat edilmesinin nedeni, bu kişilerin gelecekte işgücüne katılmaları, geleceğe güvenle bakmaları ve sosyal yardımlara mecbur kalmadan işgücü piyasasına girme olasılıklarının bulunmasıdır.

Araştırma soruları özellikle sosyal yardım faydalanıcıların özsaygı düzeyini belirlemeye yönelik olarak seçilmiştir. Görüşmecilere öncelikle demografik özelliklerini belirlemek için kendileri ve aileleri ile ilgili genel sorular sorulmuştur. Ardından özsaygı bağlamında sorular sorularak, sosyal yardımların bireyin özsaygısı üzerinde etkisinin olup olmadığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla yöneltilen sorular, Rosenberg’in Özsaygı Ölçeğinden bu çalışmanın amaçlarına uygun olarak devşirilmiştir. Bireyin kendisini nasıl gördüğüne yönelik olan bu sorular, bireyin hayata olumlu ve olumsuz bakışını tespit etmeye çalışmaktadır. Özsaygıyı tespit etmeye yönelik sorular kişileri kışkırtabilecek sorular olduğundan, ya kimi görüşmecilere tam anlamıyla sorulmamış, ya da çok dikkat edilerek yanlış anlamaya yer vermeyecek şekilde sorulmaya çalışılmıştır. Ataerkil ve geleneksel ilişkiler ağının hüküm sürdüğü bu muhafazakâr ailelerde, özellikle erkeklerin, kendi kişilikleri ile ilgili sorularda kimi durumlarda hem kendileri tedirgin olmuş, hem de verdikleri cevaplarla, soruyu soranı tedirgin etmişlerdir.

Diğer yandan bireylerin yurttaşlık statüsü bağlamında sahip oldukları haklar –daha doğrusu olması gereken- ve bu haklara sosyal yardımların etkisini ortaya çıkarabilecek sorular sorulmuştur. Amaç, çağdaş yurttaşlık kurumu bağlamında bireyin özsaygısının yüksek olması gerektiğinden hareketle, kendi durumlarının sosyal yardım öncesi ve sonrası yurttaşlık haklarına –özellikle, eğitim, sağlık, ulaşım, oy- sahip olup olmadıkları ve elde etmelerine imkan verecek ortalama bir

özsaygıya/öz güvene sahip olup olmadıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca sosyal yardımları nasıl gördükleri ile ilgili sorular sorularak, bu yardımlar hakkındaki görüşleri alınmaya çalışılmıştır. Böylece sosyal yardımları hem 'hak' olarak görüp görmedikleri, hem de nitel ve nicelliği (memnuniyeti) hakkında görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Sosyal yardım alma bağlamında kendilerine yöneltilen eleştirilere yönelik (tembellik ve bağımlılık yarattığı, oy vermede etkili olduğu- 'oy satma') sorular sorulmuştur. Özellikle seçim dönemlerinde sıkça vurgulanan sosyal yardımların klientalist ilişkiler bağlamındaki işlevi konusu üzerinde de durulmuştur. Diğer yandan yoksulluğun gelecek kuşaklara aktarılması gibi sosyal yardım almanın da acaba gelecek kuşaklara aktarılan bir durum olup olmadığına yönelik veriler elde etmek için, çocuklu ailelerin çocuklarına da sorular sorulmuştur. Bu sorularda "acaba yardım alarak büyüyen bir kişi yardıma nasıl bakıyor ve gelecekte kendisi de yardımlara başvurmayı düşünüyor mu?" sorusuna yanıt aranmıştır.

Görüşmeye katılanların 24'ü kadın, 19'i erkek, 5'i kız çocuğudur. Bunlardan 36'sı ilköğretim mezunu, 3'ü lise öğrencisi, 2'si üniversite mezunu, 7'si de (bunların tamamı kadın) de okuryazar değildir. Çocuklu ailelerin ortalama çocuk sayısı 2,8'dir. Görüşmecilerin, 28'i gecekonduda, 10'u apartman dairesinde, 4'ü kapıcı dairesinde, 6'sı da -ki bunların oturdukları gecekondular, Büyükşehir Belediyesi tarafından yıkılmış- boş bir arazide ağaçların altında oturmaktadırlar. 27 görüşmeci kiracıdır. Bunlardan 4'ü kapıcı dairesinde temizlik karşılığı, 23'ü de ortalama 193,2 TL karşılığı kirada oturmaktadır. Apartman dairesinde oturanlar ortalama 307,50 TL kira verirken, gecekonduda oturan 19 aile de ortalama 166,57 TL kira vermektedir. En düşük kira 150 TL, en yüksek kira 400 TL olarak tespit edilmiştir. Görüşmecilerin tamamı kayıtlı bir işte çalışmadıkları için, sosyal güvenceden yoksun ve neredeyse tamamı yeşil kartlıdır.

## Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'de de daha çok bir ön kabul çerçevesinde, yapılan sosyal yardımların bireyi küçük düşürdüğü, aşağıladığı, bunun da bireyin kendisini alçalmış, değersizleşmiş, beceriksizleşmiş olarak hissetmesine yol açtığı, ve dolayısıyla özsaygı düzeyini olumsuz yönde etkilediği sık sık dile getirilmektedir. Bu bağlamda yapılan eleştirilerin gerçeklikle ne ölçüde örtüştüğü alan verilerinin ışığında bazı sorulara yanıt arayarak çözümlenmeye çalışılacaktır.

### **Sosyal yardımların, yardım alan bireyin özsaygı düzeyine etkisi var mıdır? Varsa ne yöndedir?**

Görüşmecilerden elde edilen bulgular çerçevesinde, sosyal yardımların bireyin özsaygısı üzerinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu etkinin düzeyi ve yönü farklılıklar göstermiştir. Bu kişilerin özsaygı düzeylerinin sosyal yardım almayanlara nazaran daha düşük çıkması olasıdır; ancak elde edilen veriler ışığında

değerlendirdiğimizde bunun nedeninin, sosyal yardım alıyor olmaları değildir. Öncelikle ve önemle vurgulanması gereken konu, mülakat yapılan görüşmecilerin tamamının işsiz olduğu, sürekli bir gelire sahip olmadığıdır. İşsizlik ve yoksulluk gibi bireylerin özsayıgı düzeylerini olumsuz yönde etkilediği ampirik çalışmalarla (Fidan vd., 2004:173; Dowson, 1992: 93) ortaya konmuş olguların varlığı, görüşmecilerin yüksek düzeyde bir özsayıgıya sahip olma olasılığını azaltmaktadır. Bu nedenle bu insanlarda özsayıgı düzeyinin düşük çıkma olasılığını sosyal yardımlara bağlamak pek anlamlı görünmemektedir. Bireylerin işsizlik öncesi taraf oldukları, ekonomik ve sosyal ilişkilerin, işsizlikle beraber ortadan kalkması, bireyi psikolojik olarak etkileyen en önemli unsur olarak gösterilmektedir (Bartley vd., 1999). Bu bağlamda da sosyal yardım faydalanıcılarının özsayıgı düzeylerinin düşük olması sosyal yardımların bir sonucu değil; aksine, sosyal yardım almak özsayıgı düşüklüğünün bir sonucu olarak görülebilir. Ancak bireyin bu duruma düşmesinin suçlusu olarak onun işsiz olmasını göstermek, sorunun kaynağının gözden kaçmasına neden olabilir. Çünkü asıl neden kapitalist üretim ilişkilerinin birey ve toplum üzerindeki etkileridir. Yapısal hale gelmiş olan işsizliğin süregelenleşmesi, hem birey hem de toplumun psiko-sosyal dengesi açısından bir tehdit oluşturmaktadır.

### **Sosyal yardımlar bireyin özsayıgı üzerindeki etkisi herkeste aynı düzeyde midir?**

Bu sorunun yanıtı “hayır”dır. Sosyal yardımların bireyin özsayıgı düzeyi üzerindeki etkisi, faydalanıcının cinsiyet, yaş, göç edilen kültür, sosyal yardım alma geçmişinin varlığı, eğitim düzeyi, sosyal yardım hizmetinin kimin tarafından sunulduğu, Büyükşehir ve kentsel yaşama katılma süresi gibi değişkenlere bağlı olarak farklılık göstermektedir.

Faydalanıcının cinsiyeti en önemli belirleyici olarak karşımıza çıkmıştır. Sosyal yardımların kadın faydalanıcıların özsayıgı düzeylerini olumlu yönde etkilediğini söyleyebiliriz. Bir iki görüşmeci dışında tüm kadınlar, sosyal yardım almaktan dolayı utanmadıklarını dile getirmişler, hatta mutlu olduklarını bile vurgulamışlardır. Fişek (2011), bu durumu şu şekilde değerlendirmektedir: “*Onlar zaten bu toplumda kadına tanınan statü dolayısıyla yaşama özsayıgularını da yitirerek başlıyorlar. Erkeğin ‘bakmakla yükümlü olduğu’ ikincil varlıklar olarak tanımlanıyorlar. Şimdi de devletin ‘bakmakla yükümlü olduğu’ varlıklar olarak kendilerini görüyorlar. Sonuç olarak değişen ‘bakıcı’ onları rabatsız etmiyor*”

Kadınlar “mecburen” sosyal yardım aldıklarını sık sık vurgularken, sosyal yardımları “ hayata tutunabilmek” açısından önemli görmekteyler. Özellikle boşanmış olan görüşmeci kadınlar açısından hayatı bir önem taşıdığı görülmüştür. Çocukları ile beraber yalnız kalan ve toplumun muhafazakar yapısından kaynaklı olarak üretim ilişkilerinde kendilerine yer bulmakta zorlanan boşanmış, vasıfsız kadınlar açısından sosyal yardımlar, “tutunabilecek bir dal” niteliğinde görülmektedir. Bu bağlamda sosyal yardımların kadınların, özellikle boşanmış olan

kadınların özsaygı düzeylerini olumlu yönde etkilediğini söyleyebiliriz. Kadınlar sosyal yardımlar sayesinde “kendi ayakları üzerinde” durabilmenin vermiş olduğu haz ve ‘başarma’ güdüsünün olumlanması sayesinde, sosyal yardım almadan önceki durumlarına nazaran, hayata daha olumlu baktıklarını ifade etmişlerdir.

Erkekler açısından farklı bir durumla karşılaşmıştır. Kadınların aksine erkeklerin sosyal yardım almayı, kendi toplumsal statülerine ve rollerine yapılmış bir saldırı, bir meydan okuma niteliğinde algıladıkları ve bu nedenle uzak durmayı tercih ettikleri tespit edilmiştir. Erkekler yardım almaktan utandıklarını dile getirmişlerdir. Onlara göre, “bir erkeğin bir delikanlı adamın” yardım istemesi çok zordur. Geleneksel ‘erkeklik’ ve ‘delikanlılık’ kavramlarının erkeğe yüklemiş olduğu roller, ‘acıklık’ olarak gördükleri ve bu kavramlarla çelişen davranışlar sergilemesine engel olmaktadır. Fakat görüşmelerden elde edilen bulgulara göre, erkeklerin sosyal yardım alma sürecine ilk eklemleme aşamasında utandıkları, daha sonra ise bunu o kadar sorun etmedikleri görülmüştür. Sosyal yardımlara ilk başvuruyu özellikle eşlerine yaptırmaları da bunun bir göstergesidir. Yardım almayı deneyimleyen erkeklerin daha sonra, kendilerinin Vakıflara giderek yardımın çıkıp çıkmadığını sormakta pek sakınca görmedikleri Çankaya SYDV’deki çalışmalar boyunca gözlemlenmiştir. Cinsiyetler açısından bakıldığında kadınlar için yardım verenin kim olduğu, -kurumsal, bireysel- önemli değildir. Önemli olan evinin mutfağına ve çocuklarının karınlarına bir şeylerin girmesi, doymalarıdır. Erkekler için ise öncelik bireysel kaygılarıdır.

Bir diğer değişken olarak yardım alanın yaşı sosyal yardım - özsaygı ilişkisini etkilemektedir. Özellikle genç faydalanıcı erkeklerde, ‘utanma’ çokça dile getirildiği bir durum. Genç erkekler bunun nedenini yardım başvurusu sırasında yardım verenlerin kendilerine ‘genç adam’, ‘dağ gibi adam’, ‘gücü kuvveti yerinde’ ‘sağlıklı’ gibi çalışabilir durumda olmalarını vurgulayıcı nitelikteki tutum ve davranışlarını göstermektedirler. Aslında benzer duyguları kendileri de dile getirerek işsizliğin kendilerini bu kısıca soktuklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda genç erkeklerin özellikle yardım başvurusunda özsaygı düzeylerinin olumsuz yönde etkilendiğini söyleyebiliriz. Orta yaş ve çalışma çağındaki diğer erkekler de sosyal yardımları farklı bir yönden olumsuz gördüklerini ifade etmişlerdir. Gençken çalıştıklarını, durumlarının iyi olduğunu ancak, özellikle inşaatlarda çalışanlar taşeronlaşmanın yaygınlaşması ve TOKİ’nin bu işe el atmasının kendilerini işsiz bıraktığını vurgulamış ve bir anda iyi durumdan yardım alır duruma düşmelerini kendilerine yediremediklerini dile getirmişlerdir.

Kadınlar açısından yaş değişkeninin pek bir etkisi görülmemiştir. Her yaştaki kadın görüşmeciler sosyal yardımları olumlu gördüğünü ifade etmişlerdir.

Sosyal yardımların bireyin özsaygısı üzerinde etki etmesinde göç edilen yerdeki kültürün etkisi olduğu tespit edilmiştir. Göç edilen kaynak yerlerin muhafazakar yapıların, erkeklere yükledikleri geleneksel roller, sosyal yardım almaya karşı tutumlarına etkileri olumsuz yönde olmaktadır. Ataerkil yapının sıkı bir şekilde yürürlükte olduğu bir kültürden Ankara gibi daha rahat aile ortamlarının yaşandığı

büyükşehirilere gelen ve buralarda yardım alma durumuna düşen erkekler, sosyal yardıma başvurmayı aşağılanma olarak görmektedirler. Bu durum kadının, eşinin dahi yardım başvurusu yapmasını kabullenmesine engel olmaktadır. Kendi beceriksizliğinin, niteliksizliğinin ifadesi olarak görülebileceğinden ve aslında tam anlamıyla ‘erkeklğine’ bir saldırı niteliğinde gördüğünden, kadınının sosyal yardım başvurusunu engellemek için şiddete bile başvurdukları görüşmecilerin ifadelerinden anlaşılmıştır.

Sosyal yardım alışkanlığının olması da bireyin özsaygısı açısından anlamlıdır. Daha önce de ifade edildiği gibi özellikle erkeklerin ilk yardım başvurusunda psikolojik olarak etkilendikleri, daha sonra ise bu etkinin düzeyinin gittikçe azaldığı, hatta bir miktar da olsa haneye para girdiği için mutlu oldukları tespit edilmiştir.

Eğitim düzeyi, bireyin sosyal yardım algısını ve buna tepkisini etkilemektedir. Eğitim düzeyi yükseldikçe, sosyal yardımların birey üzerindeki olumsuz etkisi azalmaktadır. Eğitimli faydalanıcıların, sosyal yardımı bir yurttaşlık hakkı olarak gördükleri için bundan pek fazla etkilenmedikleri görülmüştür. Hatta bu durumu istismar edebilecek davranışlar sergileyebildikleri gözlemlenmiştir.

Sosyal yardımların kimin tarafından sunulduğu da önemli bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar için bu noktanın pek de önemli olmadığını daha önce belirtmişti. Ancak erkekler açısından konu o kadar basit görülmemiştir; bu konuda farklı görüşlerle karşılaşmış olmakla beraber, hemfikir oldukları konu, sosyal yardımların resmi kurumlar tarafından -SYDV ve Belediyeler- yapılmasının kendilerini etkilemekle birlikte, kabul edilebilir nitelikte olduğudur. Bunda etkili olan ise, erkeklerin yardım başvurusunda ve alınmasında kendilerinin görünür olamamalarıdır. Erkekler için veren ve alanın karşılaşmadığı bir sistem, onların özsaygı düzeylerine aşırı olumsuz etki etmediği, hatta yardım başvurusu olumlu sonuçlandığında olumlu yönde etkilenmiş olabileceği, “intihardan döndüm” gibi ifadelerinden anlaşılmıştır.

Kentsel yaşam deneyimlerinin süresinin de konumuz açısından önemli bir değişken olduğu tespit edilmiştir. Uzun süredir Ankara’da ya da yakın bir yerde yaşayıp gelen faydalanıcılarla, Büyükşehir’e yeni gelenlerin tutumları arasında da farklılıklar tespit edilmiştir. Kent geçmişi olan bireylerin, kentlerin ekonomik ve sosyal ilişkiler ağını ya kendilerinin ya da bir tanıdıklarının-komşularının deneyimlemesinden kaynaklı olarak daha önceden öğrendikleri için hiçbir sıkıntı yaşamadan doğrudan hem SYDV’lere hem de Büyükşehir belediyesine başvurmakta sakınca görmedikleri görülmüştür. Kentsel yaşama yeni katılan ve geleneksel sosyal ilişkilerle bağını daha tam olarak kes(e)memiş olan bireylerin sosyal yardımlara başvurmalarının pek kolay olmadığı görülmüştür. Bu tip aile bireylerinin yardıma başvurmaları esnasında sıkıntılar yaşadıkları tespit edilmiştir.

### **Yurttaşlık ve Hak Bağlamında Etkisi Nedir?**

Görüşmecilerde “*devlet her şeyi bilir, verirse olur vermezse yapacak bir şey yok*” görüşü hakim. Kendilerini devletten alacaklı değil, sırtında yük olarak gördüklerinden,

verilecek her yardımı da bir devlet lütfu olarak gördükleri tespit edilmiştir. Yurttaşlık ve haklarının neler olduğu konusunda bilgileri yok denecek kadar az. Sennett'in (1992) ifade etmiş olduğu gibi "Devlet baba" metaforu, sosyal yardıma ihtiyacı olan "çocuklarını" aç bırakmayacağı görüşünde ve "eğer verirse iyi vermezse yapacak bir şey yok" eğiliminde oldukları görülmüştür.

Muhafazakar aile yapısının ve toplumsal ilişkiler içinde oldukları gözlemlenen görüşmecilerin, devlete ya da yardım yapan kişi ve kuruluşlara bir minnet duygusu içinde oldukları görülmüştür. Yardımın bir hak olarak algılanmayışının bir göstergesi olarak, verilen yardım neticesinde, "*Allah devletten razı olsun, Allah devlete zeval zıyan vermesin*" gibi bir lütf sonrası şükran duygularını belirten duaları takip etmiştir. Paternalist otorite kendisine bağımlı olanlara toplum kaynaklarını bir lütf gibi sunar. Bu lütufların koşuluysa tamamıyla kendi denetiminde olmalarıdır. Bu lütf otoriteye karşı şükran duygusunu geliştirerek aynı zamanda pasif durmaları koşuluna bağlıdır (Sennett, 1992: 88).

Yurttaşlık haklarının yasa metinlerinde yazılı olmasının pek bir şey ifade etmediği de görülmektedir. Hakkın kazanılması yerine, tepeden inme bir şekilde verilmiş olması, hakkın nereden kaynaklandığının belirsiz olması, o hakkın varlığını ve kullanımını da belirsizleştirmektedir. Verilen sosyal yardımların bir lütf olarak görülmesinin bir nedeni de kimin tarafından verildiğinin tam olarak bilinmemesi ya da anlaşılamamasıdır. Sosyal yardım almak için yardım yapan kişiye hitaben bireysel olarak verilen dilekçelerde "sayın valim", "sayın kaymakamım", "sayın müdürüm" ifadelerinin kullanılması bir hak talebinden çok bir lütf beklentisi olarak görülmüştür.

Durumun biraz farkında olanlar da böyle 'hak' olmayacağını vurgulamışlardır. Diğer yandan onlar açısından sosyal yardım almayı hak niteliğine büründüren, yurttaşlık kurumunun kendilerine sağlamış olduğu bir hak niteliğinden çok, kendilerini haklı kılacak, "çevredekiler de alıyor", "ben devletten zengin miyim", "muhtaç olmasam almam", gibi psikolojik mantığa büründürme mekanizmalarını kullandıkları görülmüştür.

Görüşmeciler bunun suçlusu olarak, kimi zaman kendilerini, kimi zaman da devleti görmekteler; ancak devleti suçladıkları durumda bir yurttaş bilinci ve yurttaşın sahip olduğu hakları talep etme bağlamında değil; daha önce de ifade edildiği gibi, yurttaşlık vasfı sona ermiş kişiler olarak talepte bulunmaktalar. Devlet babanın çocuklarına karşı iyi bir tutumu olarak gördükleri sosyal yardımların, farkında olmadan tüm sosyal güvenlik haklarının yerini almaya başladığı görünüyor.

Yurttaşlık kavramının tartışıldığı kısımda Turner'in (2000: 9) ifade ettiği gibi sınıf mücadelelerine dayanmayan ve yurttaşlık haklarının devrimci bir nitelik taşıyan mücadeleler sonucu elde edilmediği ülkelerde, tabandan gelen aktif bir yurttaşlık geleneğinden söz etmek mümkün değildir. Türkiye'deki durum bu görüşü doğrular nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'deki aktif yurttaşlıktan pek söz edilememesinin nedeni olarak, bireyin örgütsüz olması, hak arama bilincinden yoksun olması; dolayısıyla sınıf mücadelesi sonucu elde etmediği haklarını da "bir

lütuf’ olarak algılama eğilimine girmesi gösterilebilir. Bu bağlamda da yurttaşlığın yeterli mücadele verilmeden, bir lütuf şeklinde tavandan tabana geliştiği Türkiye’de, yurttaşlığın oldukça pasif ve olumsuz bir nitelik taşıdığı görülmüştür. Özellikle kamusal alanın daraldığı, kısıtlı kaldığı ülkelerde yurttaşlığın pasif bir nitelik taşıdığı daha önce ifade edilmişti.

Görüşmecilerin temel sosyal yurttaşlık haklarına ulaşamadıkları görülmüştür. Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik vb. haklara erişmede adil bir düzenin varlığı söz konusu değildir. Özellikle gelecekte açısından önemli olan eğitim hakkı neredeyse sadece egemen sınıfların ve ayrıcalıklı bölgelerde yaşayanların hakkı haline gelmiştir. Marshall (2006) 19. yüzyılda İngiltere’de temel eğitimin zorunlu kılınmasının, 20. yüzyılda sosyal hakların yurttaşlığın önemli bir bileşeni haline gelmesi için gerekli koşulları hazırladığını vurgulamıştı. Türkiye’de de egemen sınıfların menfaatlerine yönelik müfredat içerse de kapitalist küreselleşme ile mücadelede eğitimin rolü yadsınamaz. Ancak özellikle doğu bölgeleri ve büyük kentlerdeki işsiz emekçi yığınlarının yurttaşlığın vazgeçilmez haklarından olan eğitim hakkına ulaşması pek mümkün görünmemiştir. Bu insanların sosyal yardım alır duruma düşmelerinin en büyük nedenlerinin başında, eğitim olanaklarına yeterince erişememeleri gelmektedir. Görüşmecilerin, ana dilleri ile ilgili eğitim vurgusu kendileri açısından bu durumu kaçınılmaz kılmıştır: “Kendi dilimde eğitim görseydim belki şimdi profesördüm” ifadesi bunun bir göstergesidir. Lister’in (1990) ifade ettiği gibi Neo-liberal ideoloji, zamanla sosyal hakları yurttaşlık kurumunun dışına çıkarmış; sağlık, eğitim, belediye hizmetleri gibi kamu hizmetlerin ticarileştirilmesi bağlamında özelleştirilmesini desteklemiştir. Doğal olarak kamusal alan dışında görülen bu hizmetleri talep eden yoksullar da özel yardıma muhtaç zavallı ikinci sınıf yurttaşlar olarak değerlendirilmişlerdir.

Sosyal yardım alan bireylerin özsaygı güzeylerinin düşük olduğu daha önce ifade edilmişti. Özsaygısı düşük bireylerin yurttaşlık ve yurttaşlık hakları ile ilgili bilinç düzeylerinin de düşük olduğu görülmektedir. Karşılaştığımız olgu, Marshall’ın ifade ettiği yurttaşlık vasfını yitirmiş bireyden çok, hiçbir zaman yurttaş olamamış bireylerin görüntüsü niteliğindedir. Yasal metinlerde yurttaşlık hakkının tanınmış olmasının yanında yurttaşlık bilincinin kazanılmamış olması, egemen sınıflar için bulunmaz bir nimettir. Hakkını aramayan, ne verirken şükreden bir halk kitlesinin varlığı, özellikle kapitalist birikim süreci açısından önemli bir durumdur. Sunulan sosyal yardımın sosyal niteliğinin ortadan kalkmış olduğunun önemli göstergelerinden birisi olarak, sosyal yardımların bir hak değil, bir lütuf şeklinde sunulması ve öyle algılatırılması gösterilebilir.

Sosyal yardım hakkını, ifade edilen diğer yurttaşlık haklarından ayıran önemli bir özelliği vardır. Diğer haklarda süreklilik hayati bir önem taşıırken, sosyal yardım hakkı tersine geçici olduğu sürece bir hak niteliği taşır. Sürekli olması gereken sosyal güvenlik hakkından doğan bir hak olan sosyal yardım hakkı, kalıcı olduğu zaman telafi edici özelliğini yitirir. Bu hakkın kalıcı bir nitelik kazanması makroekonomik sorunların varlığının bir işareti olduğu gibi, faydalanıcıyı yoksulluk

kapanına sıkıştırarak, oradan kurtulmasına engel olabilecek bir mekanizma haline de dönüşebilir.

Uygulanan neoliberal politikalar çerçevesinde bireylerin kendilerini ve dolayısıyla dünyayı geliştirme ve değiştirme olanakları, imkanları ellerinden alınmış ya da alınmaya çalışılmaktadır. Eğitim hakkı, sağlık hakkı, çalışma hakkı, örgütlenme hakkı ve sosyal güvenlik hakkı bağlamında da sosyal yardım hakkına erişimde büyük zorluklar, yoksunluklar yaşamış ve halen yaşamaktadırlar. Sahip oldukları tek hak, egemen sınıf ve aktörleri tarafından kendilerine sosyal yardımlarla sağlanmaya çalışılan yaşam hakkı olduğunu söylemek mümkündür. Sonuç olarak Türkiye’de yoksulların yurttaşlık hakları ellerinden alınmaya çalışılmaktadır. Ne yazık ki onlar da bunun farkında değiller; çünkü bu haklara tam anlamıyla zaten hiçbir zaman sahip olmamışlardır.

### **Sosyal Yardımlar- Siyasi Rant: Klientalizm**

Sosyal yardımların siyasi bir ranta dönüştürüldüğü sık sık vurgulanmaktadır. Siyasilerin bu yönde faaliyet gösterdikleri her seçim dönemlerinde sıkça görülmektedir. Bunun örneklerine medyada özellikle Peki siyasetçilerin bu beklentileri sosyal yardım alanlar tarafından karşılığını bulmakta mıdır?

Yukarıdaki görüşme bulgularına dayanarak bunun tam olarak karşılık bulduğunu söyleyememekle birlikte, karşılık bulamadığını da söyleyemiyoruz. Araştırmada klientalist yaklaşımın cinsiyet farklılığı bağlamında karşılık bulunduğu yönünde bulgular elde edilmiştir. Görüşülen yoksul kadınların verilen sosyal yardıma bağlı oy verme tutumlarının değişebileceği ve politik tercihlerinin çok katı olmadığı elde edilen en önemli bulgulardandır.

Kadınlarla yapılan mülakatlarda, kendileri için önemli olanın evlerine girecek olan gıda, para ve yakacak olduğunu dile getirmişlerdir. Ve bu yardımın kimden geldiğinin önemli olmaması, oy karşılığında veriliyor olmasını da kendileri açısından meşrulaştırmaktadır. Oy verme kararına muhafazakar yapıdaki “evin erkeği” dahi müdahale edemezken, “sosyal yardımı kim verirse ona oy” vereceklerini açık bir şekilde dile getiren kadın görüşmeciler, sosyal yardımların siyasi rant olarak sunulmasına yönelik eleştirileri haklı çıkarmışlardır. Kadınların bu tutumlarının nedeni yanlış bir algıdan kaynaklanmaktadır. Hakkı olan bir hizmetlerin siyasilerin lütfu olarak görülmesi ve uygulamada öyle bilinmesi, bu tür davranışlara yol açmaktadır. Her iktidarın bu tür yardımları verip vermeyeceği ile ilgili kaygılar taşımaları, elindekini kaybetmeme adına, mevcut siyasi iktidara yönelik oy kullanma davranışına etki etmektedir.

Erkeklerin ise daha katı bir ideolojik oy kullanma tutumuna sahip oldukları tespit edilmiştir. Verilen sosyal yardımların siyasi rant açısından bir karşılık bulduğunu söylemek pek mümkün görünmemiştir. Erkek görüşmeciler, sosyal yardım aldıktan sonra oy verme kararlarını değiştirebileceklerine yönelik savları kabul etmemişlerdir. “Millet bir torba kömüre ve makarnayla kandırılmaz”, “herkesin gönlünde bir aslan yatar” gibi ifadelerle bu tür beklentilerin karşılığının



olmadığını savunan erkeklerin, sosyal yardım karşılığı oy tutumlarını değiştirdiklerine yönelik bir davranış ve ifadeye rastlanmamıştır. Buna karşın siyasilere bu yöndeki beklentilerinin de açıkça farkında oldukları, “seçim zamanı geliyorlar sonra yok”, “sadece bunlar değil, her gelen veriyor”, “para miktarı arttı, seçim var ya”, “ona verdim desem kim bilecek” gibi ifadelerde görülmüştür. Buna karşın erkeklerin sahip olduğu ataerkil anlayışın bu konudaki tutumlarını gizleyebileceği göz ardı edilmemelidir.

Yurttaşın medeni, siyasi ve sosyal haklarla donatılmış çağdaş birey olduğu daha önce belirtilmişti. Siyasi haklar sadece yurttaşlar için değil, varlık sebebi olan demokrasiler için de vazgeçilmez ve devredilemez haklardır. Özgür seçme ve seçilme hakkı, ancak sosyal yurttaş olarak ifade edebileceğimiz ve bu bağlamda da özsayıgı düzeyi ortalama seviyenin üzerinde olan bireylerin kullanabileceği bir hak niteliğindedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde kadınların özgürce seçme haklarına etki edebilecek bir özsayıgı düzeyine sahip olmadıklarını söylemek pek yanlış olmayacaktır. Erkeklerin ise aynı bağlam çerçevesinde kadınlara nazaran özsayıgı düzeylerinin daha yüksek olduğunu söyleyebilmekle birlikte, erkeklerin de ideolojik olarak, milliyetçilik, muhafazakarlık, görüşlerinin dışına çıkarak, özgürce oy kullanmalarına yol açacak yüksek özsayıgı düzeyine sahip olduklarını söylemek pek mümkün değildir.

### **Tembellik: İş mi, Sosyal Yardım mı?**

*Sosyal yardımlar insanı tembelliğe alıştırmır mı? Yardım alanların çalışma isteği kaybolur mu? Sosyal yardımlar yarattığı tembellik sonucu çalışmayı bırakanlar arasında bir bağımlılık<sup>6</sup> yaratır mı?*

Birey açısından, sosyal yardımların bir bağımlılık yarattığını söyleyecek bulgular elde edilememiştir. Bağımlılık teorisine göre refah destekleri insanları işgücü piyasasına girmek yerine yardım alarak tembelce yaşamayı tercih ettiklerine yöneliktir. Kimisi de sosyal yardımlara bağımlılığın, insanı çalışmaktan soğuttuğu için karşı çıkmaktadır. Karşılaştığımız durum bu teoriyi destekler nitelikte değildir. Daha önce de ifade edildiği gibi, farklı gelişmişlik ve refah düzeyine sahip ülkelerdeki refah aktarımları ve bireylerin tutumları farklı olmaktadır. Bu nedenle de özellikle gelişmiş batı ülkelerindeki ve ABD’deki araştırma sonuçlarına göre Türkiye’deki durumu yorumlamaya çalışmak yanıltıcı olabilir. Yapılan yardımların emeğin çalışma şevkini düşüreceği, İngiliz yoksul yardımlarından beri liberaller tarafından öne sürülen bir görüştür (Blaug, 1974: 125) Batılı kavramlarla ya da

<sup>6</sup> **TDK Büyük Türkçe Sözlük’de ‘bağımlılık’** : 1. Karşılanan sorunları yalnız başına çözmek ve kendine yön seçmek için gerekli yetenekten yoksun olma durumu. 2. Ekonomik ve ruhsal desteğe gereksinme duyma. 3. Kendi kendine yetmezlik”

“**Alışkanlık**: 1. Bir edim ya da etki karşısında canlı bir varlığın kazanmış olduğu değişmez tutum. 2. Bir şeyin sık sık yinelenmesi sonunda oluşan huy ve alışkı” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011).

egemen sınıfın kavramlarını kullanarak sosyal olguları bir örnekmiş gibi açıklamaya çalışmak olgular açısından tam açıklayıcı olmayabilir.

Elde etmiş olduğumuz bulgular, verilen sosyal yardımların insanları evlerinde tembelce oturtacak düzeyde yüksek olmaması, yardımların bağımlılıktan çok yoksullukla mücadele araçlarından biri olarak görülmesi gerektiğini bize göstermiştir. Açıkçası bizdeki sosyal yardımlarla alıcılar arasındaki ilişki bağımlılıktan çok, bir “alışkanlık” ilişkisi gibi görünmüştür. Bir yandan kayıt dışında çalışırken, bir yandan da daha önce deneyimlediği sosyal yardımı cüzi de olsa alma peşindedir. Alışkanlık olarak nitelememizi destekleyecek bir başka veri de, daha önce evliken yardım alan kadınların boşandıktan sonra, baba evine döndüklerinde ekonomik durumları iyi de olsa talepte bulunmalarındır.

Yarımdan faydalananların yardım almaktansa iş bulup çalışmayı tercih ettikleri görülmüştür. Sosyal yardımların kendilerini evde tutacak kadar yüksek miktarda olmaması, Onlar açısından böyle bir eleştiriyi anlamsızlaştırmaktadır. Bu bağlamda da “yardım vereceğine iş versin”, “iş seçmeyiz, yeter ki iş olsun”, “verdiği yardım sadece kuru ekmeğe yetiyor”, “lüksümüz yok açız” gibi ifadelerle asıl sorunlarının işsizlik olduğunu dile getirmişlerdir. Görüşmecilerin sosyal yardım almanın yanında aynı zamanda kayıt dışı ya da iş buldukça çalışıyor olmaları, bu görüşü olumsuzlamaktadır. İşsizlik sorunu ile baş edemeyen bazı görüşmecilerin serbest çalışma girişimleri de özellikle belediye ekiplerince bir şekilde engellenmiştir. Bu bağlamda da en azından araştırmamız açısından sosyal yardımların tembellik yarattığına dair net bir bulguya rastlanmadığını söyleyebiliriz.

### Sosyal Yardımların Toplumsal Etkileri

Kurumsal sosyal yardımların belli bir düzen içerisinde sunulmasının olumsuz psiko-sosyal etkilerinin az olduğu, hatta bazı durumlarda ve kişiler üzerinde etkisinin olmadığını görmüş bulunmaktayız. Sosyal yardımların olumsuz olan yönü peki nedir?

Tomanbaya göre, “Kurumsallaşmış yardımlar, toplumların ekonomik gelişim süreçlerinde kimi zaman birey için, çoğu zaman sistem için, kurtarıcı olmuştur. Yapılan yardım, alanı geçici ya da sürekli kurtarıırken, yardım yapanı da eğer sistemse ve devletse sürekli olarak kurtarmış olmaktadır. Çünkü yardım oluşacak tepkileri ve örgütlü başkaldırıyı, saldırıları önlemektedir. Sosyal yardımlar bireysel yapılmakta ancak, toplumsal sonuçlar doğurmaktadır (Tomanbay, 2007: 256).

Sosyal yardımlar kişileri post-fordist üretim ilişkileri gibi birbirinden ayırmıştır; biraraya gelerek örgütlenmelerinin önü kapatılmıştır. Özsayı bağlamında incelediğimiz sosyal yardımların, aslında savunulanın aksine, faydalanıcıyı motive etmekte ve ona bireysel olumlu katkı sağlamaktadır. Başarının elde edilmesi, özsaygıyı olumlu yönde etkilemektedir. Görüldüğü kadarıyla sosyal yardım başvurularının kabul edilmesi ve olumlu sonuçlanması onların bir şeyi başarma duygusuna kapılmalarına haklı olarak yol açmaktadır. Bu durumda bireysel başarının toplumsal başarıya tercih edilmesi kaçınılmazdır. Bireysel kurtuluşun

empoze edilmeye çalışıldığı küresel kapitalist dönüşümde, sosyal risk olarak ortaya çıkması muhtemel sosyal patlamaları engellemek için, yoksulların örgütlenmeleri engellenmeye çalışılmaktadır. Görüşmecilerin örgütlenme ve toplu hak aramaya karşı başarısız gösterilmeye çalışılan Tekel işçilerinin vermiş oldukları mücadelenin ‘başarı’ düzeyi doğrultusunda verdikleri yanıtlar, onların neden toplu değil de, bireysel hareket et(tiril)meye çalıştıklarının anlamlı örnekleridir.

Küresel kapitalist dönüşümle beraber sosyal yardımlar, bir sosyal güvenlik aracı olmaktan çıkmış, rekabet edilen bir alan haline gelmiştir. Görüşmecilerden elde edilen verilerden birisi de başvuru sırasında herkesi kendilerine rakip olarak görmeleridir. Yardım alanlar arasında birbirini şikayet etme davranışı sıkça dile getirilmiştir. Bu durum özellikle ezilen emekçilerin bir araya gelmelerini ve ortak hareket etmelerini engellemektedir. Yoksul, yoksulun rakibi haline dönüştürülmüştür. Bireysel bağlamda olmasa da toplumsal bağlamda özsaygı düzeyinin olumsuz yönde etkilenmiş olması olasıdır.

Yoksulların birbirlerini şikâyet etmeleri ve birbirlerinin yardım almasına engel olmaya çalışmaları, önemli ve araştırılmaya değer sosyolojik bir konudur. Çevresel yardımlaşmanın geleneksel ilişkilerin korunduğu ve Ankara’ya göç etme geçmişlerinin pek eski olmadığı aileler tarafından yapıldığı; şikayetlerin ise ya eski bir Ankara geçmişine ya da Ankara’ya yakın bir çevreden gelen, kentsel ilişkilere daha önce eklenmiş yoksullarca yapılmış olması olasıdır (Ankara’nın Büyükşehir oluşu ve kapitalist üretim süreç ve ilişkilerinin geçerli olması açısından değerlendirilmiştir).

Kentsel sosyal ilişkilerle uzun zamandır etkileşimde olan faydalanıcılar, diğerlerine oranla daha bireyci tutumları benimsemekte ve uygulamaktadırlar. Kağıtçıbaşı da sosyal psikolojik süreçlerin farklı benlik yapılarına ve kültürel özelliklere göre farklılıklar gösterebildiğini ifade etmektedir. Küresel kapitalist sürecin hızlı bir şekilde yayıldığı ve her alana nüfuz ettiği kentlerde, rekabete dayalı bireyci özelliklerin yaygın olduğu bir çok araştırmacı tarafından ortaya konmuştur (Kağıtçıbaşı, 1999: 367).

Yoksulları birbirlerinin rakibi haline dönüştüren küresel kapitalist sistemin kendisidir. Bu sistemde yoksulların birbirine rakip olmaları sağlanırken küresel kapitalizmin en önemli argümanı olan ‘rekabet edebilirlik’ de, yoksulların sosyal yardıma ulaşmasında ve elde etmesinde kendisini göstermektedir. Birbirleriyle rekabet halinde olan yoksulların, “komşuma sosyal yardım verilmezse bana verilir” temelindeki komşusunu alt etme düşüncesi, kapitalist küreselleşmenin bireyci mantığı ile örtüşmektedir. Marks ve Engels, “*Tek tek bireyler, ancak başka bir sınıfa karşı ortak bir savaşım yürütmek zorunda oldukça bir sınıf meydana getirirler; bunun dışında rekabet içinde birbirlerine düşmandırlar*” (Marks ve Engels, 1992: 90) ifadesi ile bir sınıfı parçalamanın yolunun, onları birbirleri ile rekabete sokmak olduğunu çok önceden görmüşlerdir.

Asıl çatışma yoksul-varsıl arasında beklenirken, mücadele mevzi değiştirmiş; yoksullar birbirleriyle mücadele etmeye başlamışlardır. Asıl önemli olan bunun

yoksullar tarafından da görülebilmesi ve buna rağmen böyle davranılmasıdır. Bu durum da varsılı yoksulun gözünde daha üst seviyelere yerleştirirken, yoksulu yoksulun gözünden düşürmektedir. Bu da yoksulun sistemi sorgulamasına engel olmaktadır.

Her ne kadar bu yapılan yardımlar toplumsal adalet çerçevesinde yapılıyor görünse de, asıl amaç mevcut toplumsal eşitsizlik sisteminin sürdürülmesidir. Peffer'in ifadelerinde de yer aldığı gibi, *“toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler, ancak ve ancak en az avantajlı olanların yararına ve adil tasarruf ilkesi ile tutarlı olması halinde haklı görülebilir; ancak bu eşitsizlikler eşit özgürlük değerini ya da özsaygı değerini ciddi biçimde zayıflatacak düzeyleri aşmamalıdır”* (Peffer, 2001: 411).

Toplumsal özsaygı üzerinde etkileri açısından değerlendirildiğinde, bireye yapılan yardımın bireye katkısı önemlidir. Sağlıklı bir bireyin sağlıklı bir toplum için önemli olduğu gerçeğinden hareketle, yapılan yardımın ‘sosyal’ niteliğinin sorgulanması gerekmektedir. Yardımların ‘sosyal’ niteliği anlamını yitirmek üzeredir. Yapılan sosyal yardımların yetersizliği, kişilerin toplumdan iyice koparıp tam anlamıyla yabancılaştırmamış olsa da, yakın gelecekte bunun gerçekleşmesine ne engel olabilir? Görüşmecilerle yapılan mülakatlarda, kişileri ne kendilerini ne de çevrelerini dönüştürme imkanlarının olmadığı, ya da ellerinden alındığı gözlemlenmiştir. Kendi hayatları üzerinde özgür karar alma yetileri yok gibidir. Bunlar yabancılaşmanın belirtileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Neoliberal politikalarla toplumun her alanına nüfuz eden ve kendi menfaatine dönüştüren küresel kapitalizm, insanların ellerinden sadece işlerini değil, insana yaraşır onurlu bir şekilde yaşama haklarını da ellerinden alma noktasına gelmiştir. Küresel kapitalizmin yaratmış olduğu tahribatları azaltmak, toplumsal yıkımları engellemek; bu bağlamda da sosyal politika adına bazı önlemler alınmaya çalışılsa da bunların yeterli ve iyi niyetli olduğunu söyleyebilmek pek mümkün değildir. Sosyal politikanın ve sosyal güvenliğin sosyal yardımlara indirgenmeye çalışıldığı ve sosyal yardımların sürekli görünür kılındığı yeni stratejide amacın, yoksulluğu yok etmek ve azaltmak ve bu bağlamda da emekçilerin sosyal güvenliğini sağlamak olmadığı; aksine, küresel kapitalizmin sosyal patlamalara karşı güvenliğini sağlama yönünde olduğu açıktır.

Neoliberal politikalar sonucunda işsiz yığınların artması ve mevcut işlerin esnekleşmesi emekçilerin gelecek endişelerini arttırmıştır. Gelecekle ilgili hiçbir plan yapamayan, yarına işsiz olarak uyanıp uyanmayacağı kaygısı içinde olan emekçilerle, “bugün iş bulamadım, yarın da iş bulamazsam” kaygısı içindeki işsiz bireyin ortak noktası, güvenli gelecek kaygısıdır. Bu kaygı içerisindeki bireyin karakter aşınmasına maruz kaldığı ve türüne yabancılaştığını söylemek pek de iddialı bir söylem olmayacağı kanısındayız. Bu süreçte bir yarışa tutuşturulan, üretmeyen, üretemeyen ve sosyal yardımlara bağımlı hale getirilmeye çalışılan bireylerden oluşan toplumun toplumsal özsaygı düzeyi, bireysel kurtuluşu amaçlayan rakip emekçilerce alaşağı edilebilir ve toplum diye bir şey kalmayabilir. Bunun suçlusu da emekçiler değil, küresel kapitalizmin üretim ilişkileridir.

## KAYNAKÇA

- Andrisani, P. J. (1977) "Internal-external attitudes, personal initiative, and the labor market experience of black and white men". *Journal of Human Resources*, 12, 308-328., <http://www.jstor.org/pss/145493>
- Arıcı, K. (2006) Sosyal Yardımlar ve Primsiz Ödemeler Kanunu Tasarısı'nın Genel İlkeleri, İşleyişi, Yeterliliği Sorunu, **Mercek**, Sayı:43, Temmuz, s.112-122
- Aristoteles (1990) **Politika**, Remzi Kitabevi, (çev. Mete Tunçay), İstanbul
- Asker, A. E. (1997) "Belediyelerin Sosyal Hizmet ve Sosyal Yardım Faaliyetleri", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Bartly, M.J., Montgomery, S.M. and Watsworth, M.E.J (1999) The Persisting Effect Of Unemployment on Health and Social Well-being in Men Early Working Life", **Social Science & Medicine**, Vol. 48, p.1491-1499 <http://econpapers.repec.org>
- Blaug, M. (1974) "The Myth of Old Poor Law and The Making of the New", **Essays in Social History**, Oxford. p.113-121
- Bottomore, T. (2006) "Kırk Yıl Sonra Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar", **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, İstanbul Bigi Üniversitesi Yayını, s.57-94
- Carson, G.L. (1967), "The self Concept of Welfare Recipients", **Personal and Guidance Journal**, 45 (5), p.424-428
- Coopersmith, S. (1967) **The Antecedents of Self-Esteem**, W.H.Freeman, San Fransisko
- Çetindağ, F. ve Kılıç, İ. (2007) "Kapitalist Sistemde İnsan Hakları ve Yurttaş Hakları Arasındaki Gerilim", İnsan Hakları Yıllığı Cilt.25, s.21-33
- Çiçek, H. (1996) **Türkiye'de Vakıf Müessesinin Sosyo-ekonomik Fonksiyonları: İzmir İli Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları Üzerine Bir Araştırma**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir
- Desforges, L. (2004) "The Formation of Global Citizenship: International Non-Governmental Organization in Britain". **Political Geography** 23, s.549-569,
- Ditch, J. (2006) "The Structure and Dynamics of Social Assistance in the European Union", **European Foundation, Linking Welfare to Work**, Dublin, p. 59-70.
- Dowson, G. (1992) **Inflation and Unemployment**, Hants, Edward Elgar Publishing
- Engels, F. (1997) **İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu**, Eriş Yayınları, <http://www.kurtuluscephesi.org/orjinal/ingiliz.pdf>
- Erol, N. (1997) Yurttaşlık ve Demokrasi:Çoğulcu Bir Yurttaşlık Kavramına Doğru", **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik.**, İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 119-129.

- Fidan, F.; Karataş S. ve Yılmaz, T. (2004) “İşsizliğin Sosyo-Psikolojik Sonuçları: Sosyo Demografik Özelliklere Göre Bireylerin Tutumları bir Alan Araştırması” **Sosyal Siyaset konferansları**, C.48, s.164-183
- Fişek, A.G. (2011) Karşılıklı görüşme, Tez değerlendirme
- Furman, W.M.; Schneiderman, L. ve Weber, J. (1989) “Self-esteem And Chronic Welfare Dependancy” **The Social importance of self-esteem**, (Ed. Andrew M. Mecca, Neil J. Smelser, John Vasconcellos) Berkeley, University of California Press, p.201-248
- Gerek, N. ve Oral, A. İ. (2004) **Sosyal Güvenlik Hukuku**, Anadolu Üniversitesi Yay., No: 1574, Eskişehir,
- Goodban, N. (1985) “The Psychological Impact of Being on Welfare”, **Social Service Review**, vol.59, s.403-422.
- Göztepe, E. (2003) “*Yurttaşlığın Kamusal ve Ulusüstü Boyutu: Avrupa Yurttaşlığı ve Göçmen Forumu* Örnekleri”, [www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/280/2542.pdf](http://www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/280/2542.pdf)
- Güngör, F. ve Özügürlü, M. (1997) “İngiliz Yoksul Yasaları: Paternalizm, Piyasa ya da Sosyal Devlet”, **Tartışma Metinleri no:3**, Ankara Üniv.SBF Gelişme ve Toplum Araştırma Merkezi, Ankara
- Güngör, M. (2008) **Ulus-Devlet Yurttaşlığından Küresel Yurttaşlığa Türkiye’de Yurttaşlık Olgusu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya
- Güzel, A. ve Okur, A. R. (2004) **Sosyal Güvenlik Hukuku**, Beta, İstanbul
- Hayek, F. A. (1995) **Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Sosyal Adalet Serabı**, İş Bankası Yayınları, (çev. Mustafa Erdoğan),
- Hayek, F. A. (2004) **Kölelik Yolu**, Liberte Yayınları, (çev. Turhan Feyzioğlu ve Yıldırım Arsan), Ankara
- Hirschi, T. (1969) **Causes of Delinquency**. Berkeley and Los Angeles: University of California Press
- Howell, F. (2001) “Social assistance: theoretical background”, **Social Protection in Asia and the Pacific**, Assian Development Bank Press.
- Hürriyet Gazetesi, “Devletten Acı Göç Raporu” 24 Ocak 2010, s.8
- İkizoglu, M. (2000) “Yoksulluk ve Sosyal Yardım İlişkisi: Ankara Mamak İlçesinde Ampirik Bir Araştırma,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara,
- Jarrett, R. (1996) “Welfare Stigma Among Low-Income African American Single Mothers”, **Family Relations**, Vol.45, s. 368-374.
- Kalil, A. ve Kunz, J. (1998) “Predicting adolescent childbearing and welfare use: Longitudinal effects of individual, family, and community factors”, **Biennial Meeting of the Society for Research on Adolescence**, San Diego
- Kızmaz, Z. (2006) “Suçun Önemli Belirleyenleri Olarak İktisadi Etkenler: İşsizlik ve Suç İlişkisine Sosyolojik Bir Bakış”, **Polis Bilimleri Dergisi**, No.8, s.73-90
- Koray, M. (2005) **Sosyal Politika**, Ankara,

- Koşar, N. G. (2000) **Sosyal Hizmetlerde Sosyal Yardım Alanı**, Şafak Matbaası , Ankara
- Lister, R. (1990) **The Exclusive Society: Citizenship and the Poor**, Child Poverty Action Group, London
- Marx, K. ve Engels, F. (1992) **Alman ideolojisi**, Sol Yayınları, (çev. Sevim Belli), Ankara,
- Marshall,T.H ve Bottomore, T. (2006) **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, (çev. Ayhan Kaya) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Marwell, G. and Wells, R. (1976) **Self-Esteem: Its Conceptualisation and Measurements**, Sage Publications Inc., Beverly Hills
- McLanahan, S. (1988) **Family Structure and Dependency: Early Transitions to Female Household**, *Headship, Demography*, 25, 1 - [7.https://kb.osu.edu/dspace/bitstream/](https://kb.osu.edu/dspace/bitstream/)
- McLoyd, V., & Wilson, L. (1991) "The strain of living poor: Parenting, social support, and child mental health. In A. Huston (Ed.), *Children in poverty*", **Child Development and Public Policy** Cambridge, England: Cambridge University Press. s. 105-135.
- Menaghan, E. G. (1990) "The impact of occupational and economic pressures on young mothers' self-esteem: Evidence from the NLSY", **The Society for the Sociological Study of Social Problems**, Washington, DC.
- Öksüz, D. (2010) "Sosyal Yardımların Koordinasyon Sorunu", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Özdemir, S. (2004) **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İTO Yay., No. 2004-69, İstanbul,
- Özguven, A (2003) "Sosyal Adalet", **SOSYAL ADALET, İstanbul Kültür Ünv.Hukuk Fak.Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1-2, s.35-38,
- Özügurlu, M. (2003)** "Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da *Sıfatın Suretten Kopuşu*", *Mülkiye* Dergisi, Cilt XXVII. Sayı : 239, Mart-Nisan-Mayıs , s.59-74
- Reisenberg, P. (1992) **Citizenship in the Western Tradition: Plato to Rousseau**, Chapel Hill:The University of North Carolina Press.
- Rossenberg, M. (1965) **Society and The Adolescent Self-image**, Princeton University Press., New Jersey
- Sennet, R. (1992) **Otorite**, Ayrıntı Yayınları (çev: Kamil Durand), İstanbul
- Smelser, N. J. (1989) "Self-Esteem and Social Problems" **The Social Importance of Self-Esteem**, (Ed. Andrew M. Mecca,Neil J. Smelser,John Vasconcellos )Berkeley, University of California Pres, p. 1-24
- SYDGM (2008) **Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nün Sosyal Yardım ve Proje Destek Faaliyetlerinin Etki Analizi Araştırma Raporu 2007**, İstatistik, Araştırma ve Tanıtım Dairesi Başkanlığı, Ankara

- Talas, C. (1979) **Sosyal Ekonomi**, S.Yayınları, Ankara
- Taşçı, F. (2007) **1980 Sonrası Türkiye’de Sosyal Yardımların Analizi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- TDK. (2011) <http://tdkterim.gov.tr/bts/>
- Tomanbay, İ. (2007) **Sosyal Olmak**, SABEV Yayınları, Ankara
- Tunç, A. (2009) Türkiye’de 1983’ten Günümüze Sosyal Yardımların Değerlendirilmesi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya
- Turner, B. S. (1996) “Oryantaliz, Postmodernizm ve Din. Postmodernizm ve İslam”, Vadi Yayınları (Der. Y. Akay, A. Topçuoğlu. Çev. Y. Akay). Ankara, s. 35–56,
- Turner, B. S.(2000) **Citizenship and Social Theory**, SAGE, London
- Üstel, F. (1999) **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Dost Yayınları, Ankara, s.730-732

### **Kanun Tasarıları**

- Sosyal Hizmetler ve Sosyal Yardım Temel Kanunu Tasarısı Taslağı (2003)
- Sosyal Yardımlar ve Primsiz Ödemeler Kanunu Tasarısı Taslağı (2005)